

SVÉD LÁSZLÓ

Az 1942, 1943-as évek balatonszárszói találkozójának ifjúságtörténeti előzményei

Hetven évvel ezelőtt a Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetségének Kabay Márton¹ Köre összevont ifjúsági konferenciát tartott Budapesten, az SDG Kálvin téri székházában. Ez volt az első érdemleges kísérlet arra, hogy közelítsék egymáshoz az eltérő világméretű, ám szociális és nemzeti érzésű munkás-, paraszt- és diákfiatalok kisebb csoportjait Horthy Miklós regnálásának időszakában.²

Mit kell tudni a Kabay Márton Körről? Maga az SDG 1921-ben jött létre Siófokon „Soli Deo Gloria Theológus Szövetség” néven. Szellemi vezére Töltéssy Zoltán lelkész, első védnöke Ravasz László püspök volt. Töltéssy a húszas évek elején huzamosabb ideig az USA-ban dolgozott és tanult, utóbb a püspök magántitkára lett. Amerikából új elképzelésekkel jött haza. Ő kezdeményezte, hogy az SDG ne csak a teológusok, hanem a honi református diákság szervezete is legyen. Javaslatára 1925 novemberében közgyűlési határozattal módosították az egyesülés eredeti nevét: „Magyar Református

¹ Kabay Márton (1650–1715) református lelkész, a 1697-ben kirobbant Tokaji Ferenc-féle felkelés egyik vezetője, hosszú raboskodás után börtönben halt meg.

² A Kabay Márton Kör 1942-es ifjúsági találkozásának történeti értékelését illetően egyetérthetünk a Kör egykori titkárának, Havas Gábornak idevágó alábbi megállapításával: „Az első jelentős, 150 fős rétegtalálkozót – mai szemmel paradox módon akár első szárszói találkozásnak is nevezhetnénk – a Kálvin téren rendezte a Kabay Kör, 1942 februárjában... A tanácskozás modellje lehet az az évi nyári és a következő évi szárszói konferenciáknak, a résztvevők száma pedig rendre megduplázódott: 1942-ben 150-ről 300-ra, majd 1943-ban 600-ra.” (HAVAS Gábor: Szárszói forrásvidéke. In: SIPOS Levente–TÓTH Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 400–407.)

Diákok Soli Deo Gloria Szövetsége” lett. 1928-ban megvettek egy balatonszárszói ingatlant, ahol nyaranta mintegy 800-1000 résztvevővel konferenciáztak. Emellett évenkénti rendezvényeikkel úgyszólván az egész országot behálózták. Az elsők között szerepelt Gönc község; Gönc református templomában lelkészkedett egykor Károli Gáspár, akinek fordítói munkássága révén öltött testet a híres-nevezetes *Vizsolyi Biblia*. A húszas-harmincas évek fordulóján kialakult az SDG közép- és felsőiskolás kollégiumainak láncolata Fónagy Dezső, illetőleg Kiss Sándor főtítkár irányításával. 1932-ben majdnem minden egyetemi városban, csaknem valamennyi egyetemi fakultáson létrejött SDG-csoport. Ugyanebben az évben látott napvilágot az SDG égisze alatt az *Új Magyarország* című „aktív kálvinista folyóirat”. Első számának első oldalán programadó cikk olvasható *Hazugsággá lett igazságok* címmel, Darvas József 20 éves középiskolai tanuló írta. A szerkesztők őt „a legfiatalabb nemzedék sokat ígérő tagja”-ként mutatták be az olvasóiknak.³ Darvas vezércikkében többek között ez olvasható: „Toldozgatásokkal, foltozgatásokkal itt már nem lehet segíteni. Sokan nem tesznek egyebet ebben az országban, mint kis egyéni csatározásokban kéjelegnek és mint kenyérüket mentett élősdiék szívják a magyarság vérért. A közéleti erkölcs megromlott... A magyar megújulás gyökeres kérdése az új magyar ember, aki lehetőséggé teszi a lehetetlent. Új reformációra van szükség: magasabbrendű megújulást csak az önrevízió átment, életét is feláldozni kész reformációs ifjúság hozhat. A fiatal szívekben elnémított szent küldetések felszabadító ereje új honfoglalásra készül.”⁴ Ember tervez, Isten végez. Darvas,

³ Darvas József így emlékezett vissza SDG-s múltjára: „Én íróként a *Magyar Útban* indultam el néhány vehemens forradalmi cikkel, még '32-ben. Sőt a Soli Deo Gloria volt egyáltalában fiatal eszmélkedésem egyik bölcsője. A radikalizálódó népi mozgalomnak elég nagy befolyása volt, tényleg eklektikus módon. Később Pap Béla befolyására eléggé jobbra ment a lap a '38–39-es esztendőben. Aztán a negyvenes évek elején megint csak a balfelé orientálódás lett a lapra és magára a Soli Deo Gloriára is jellemző.” Kardos László, Györffy Sándor és Tasi József beszélgetése Darvas Józseffel a magyar népfrontmozgalomról, a népi kollégiumokról (1971. július 30., Írószövetség). (A beszélgetés magnófelvételének gépelt másolata a szerző tulajdonában.)

⁴ DARVAS József: *Hazugsággá lett igazságok. Új Magyarország*, 1932. szeptember-október. Közli: M. PÁSZTOR József: „Az író beleszól...” Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 311–312.

eme ígehirdetéssel majd egy időben, belépett a kommunista pártba. Alig telt el néhány hónap, s máris a börtönben találta magát. De 12 szám után a lapnak is befellegzett. Utóbb *Magyar Út* néven jelent meg.⁵

Az SDG nemcsak a református egyház történetében márka-név. Egyetemes teljesítménye ugyanis valamennyi honi egyház ifjúságtörténetét tekintve is egyedülálló. A katolikusok ifjúsági mamutszervezete, a Katolikus Agrárfiúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT) is remekelt, kivált szervezettségében, hitéletében, szociális tevékenységében, nemzeti elkötelezettségében – ám sem egységét, sem autonómiáját nem tudta megőrizni a világháború végső szakaszában. A hatalom kíméletlenül elbánt vele: „bedarálta” a katonai vezetés végső reménységébe, a Hitlerjugenddel fraternizáló Leventébe.⁶ Viszont a református egyház valamivel óvatosabb távolságtartása a mindenkori kormánypolitikától és alig palástolt németellenessége segített megővni az SDG-t a Leventével való összeborulástól, a Szövetség államosításától és militarizálásától.

Az SDG szereplését az egyházon belül meglehetősen problematikusnak tartották. A fiatalok olykori látványos radikalizálódása, dinamizmusa, újító szelleme esetenként vitákat váltott ki a hierarchia soraiban. Így volt ez az SDG 1934-es konferenciáján *Cselekedjen az Egyház!* címmel elfogadott memorandum esetében is, amelynek elvei félreérthetetlenül jelzik a Szövetség „mérésékelt”

⁵ Nem politizál, hanem országot épít. *Magyar Út*, 1934. szeptember 1.

⁶ A Leventegyesületek Országos Központja és a KALOT között létrejött szerződést 1941. október 18-án írták alá. Hatásáról Balogh Margit történész többek között a következőket állapítja meg: „A Leventével való kapcsolat fenntartása... nem a helyzet reális elemzésén alapult. Igaz, hogy a KALOT a maga keresztény és szociális normáit érvényesítette a Leventében, s ezáltal lazította a szélsőjobboldali törekvések kibontakozását, illetve annak az ifjúság körében való térnyerését. A befolyás azonban kölcsönös volt... Arra a kérdésre, hogy mit adott a Levente a KALOTnak, P. Nagy Tőhötöm a következőket válaszolta: »1. Központi ellenőrzését a szellemnek. (Nem pedig anyagi, pénzügyi dolgok.) 2. Erős katonai szellemet ad.«

A páter tisztában volt az együttműködés legsúlyosabb következményével – írja a szerző. – A »szellem« központi ellenőrzésével a KALOT függő viszonyba került a Leventétől, s az, ha távolról sem korlátlanul, de érvényesíthette militáns, sovinszta befolyását. Ennek tényét nem lehet tagadni, mértéke viszont vitatható.” (BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika. 1935–1946*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998. 121.)

ellenzékiességét. A fiatalok tudniillik e dokumentumban azt javasolták, hogy az egyház vezetői hivatalosan képviseljék az alábbi programot:

1. Az ország olyan területeire, ahol a munkaerő hiánya miatt csak extenzív gazdálkodás lehetséges, telepítsenek napszámoscsaládokat.
2. Halaszthatatlan a radikális földreform. A magántulajdon fogalmát az evangélium szellemében újra kell értékelni. A magántulajdon „szentségének” tana istenkáromlás. A keresztén egyház köteles harcolni ellene.
3. Módosítsák az örökösödési törvényt az agrárproletariátus érdekében. Ha egy családban csak egyetlen gyermek örököl, az a földnek csak egy részét kapja meg.
4. A kormány a népgazdaságot vidéken is az intenzív termelés irányában szervezze át.
5. A szellemiek terén a kor parancsa az, hogy a kultúrának a népre alapozva kell megújhódnia. Az egész kutatómunka legyen „hungarológiai” irányú.⁷

1934-ben az egyház Egyetemes Konventje átvette a Szövetség irányítását. Sűrűbb lett a radikális fiatalok megdorgálása, ám az SDG spirituális autonómiáját tiszteletben tartották. A harmincas évek közepén megváltozott a Szövetség vezetőségének összetétele: Kiss Sándor főiskolás lelkész lett az új főtitkár. 1935-ben a Soli Deo Gloria végleges otthont kapott Budapest belvárosában, a Kálvin téren. Időközben a balatonszárszói telep is fejlődött, két köépülettel, 88 férőhellyel gyarapodott. Kisvártatva Soós Gézá választották a Szövetség főtitkárává, majd 1940-ben elnökévé. Utóbbi tiszttét 1946-ig gyakorolta.

Soós Géza kitüntetéssel végzett fiatal jogász volt, a külpolitikában angolszász orientációjú. A németeket nem szívelte, a nácikat pedig egyenesen a magyarság halálos ellenségeinek tartotta. A fiatalokat a kommunistákkal szemben óvatosságra intette, ám látva az új kommunista generáció Ságvári Endre által vezetett felvi-

⁷ Lásd BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon. 1521–1945.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 244–245.

lágosultabb elemeinek nemzeti irányú attitűdjét, nem akadályozta a velük való fraternizálást. Mi több: alelnökével, Bognár István tanárral, az 1943-as szárszói találkozó levezető elnökével (akiről utóbb kiderült, hogy hithű kommunista volt) szorosan együttműködött az antifasiszta ellenállási mozgalomban. Soós 1944-ben a Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetőségének tagja lett.

A kommunista pártok aktuálpolitikája akkor lényegében összhangba került a náci Németország által fenyegetett országok nemzeti érdekeivel. Ez a folyamat leginkább Franciaországban vált érezhetővé, vagyis ott, ahol a legerősebb nyugat-európai kommunista párt működött. Használt vagy ártott-e a francia *gloire*-nak a „gonosz” kommunistákkal való együtt-menetelés? Erre a legautentikusabb választ Charles de Gaulle, „minden franciák” akkori elismert vezére adta meg memoárjában. Ő, a veterán antikommunista nagyon jól tudta, hogy a kommunisták – minden külső körülménytől függetlenül – a társadalmi forradalom vágyától fűtve kelnek és fekszenek. Úgy vélte azonban: „A kommunizmus múlandó, de Franciaország maradandó”. Tehát a „maradandóra” felkínált szolgálatukat, véráldozatukat el kell fogadni. Előbb győzni kell, és csak azután elmélkedni. Ez volt a francia tábornok hitvallása. A kommunista párt – jegyzete meg De Gaulle –, „mióta Hitler megrohanta a Szovjetuniót, a háború bajnokaként lép fel. Belépett az ellenállásba és nem takarékoskodik a vérveszteséggel... Én azt akartam, hogy szolgálatot teljesítsenek. Nem volt olyan erő, amelyet ne kellett volna felhasználni, hogy megverjük az ellenséget, és én úgy véltem, hogy a megszállás által reánk kényszerített háború sorsát illetően a kommunisták ereje nagyon sokat nyom a latban... Ezeknek a franciáknak – akiket korábban eltávolított a nemzettől az a sok igazságtalanság, amely joggal háborította fel őket, és a tévedések, amelyek eltérítették őket a nemzeti útról – a tragédia, a haza sorsának kockán forgása, hacsak a harc idejére is, történelmi alkalmat kínált a nemzeti egységbe való visszatérésre. Azt akartam, hogy ez az alkalom ne menjen egyszer s mindenkorra veszendőbe... És aztán ez a háború, amelyben Hitler egyszerre harcolt a demokráciák és a szovjetek ellen, az egész munkásosztályt az ellenállási mozgalom oldalára állította. A nemzet látta,

hogy a munkások ismét hazafiakká és ugyanakkor felkelőkkel válnak, mint egykor a nagy francia forradalom idején.”⁸

Az SDG és lapja, a *Magyar Út*, rendre együttműködött az antifasiszta Márciusi Front kezdeményezőivel, konzervatívokkal és baloldaliakkal egyaránt. Jól érzékelhető ez a Frontot támadókkal folytatott vitákban is. A *Magyar Út* társadalmi igazodását minősítve mindenképpen megemlítendő, hogy a lap idővel a népi írók egyik legnívósabb orgánumává vált.

Az SDG részt vett a Turul Szövetség által szervezett 1935-ös és 1936-os Debreceni Diétán. Ekkor történt, hogy Barcza Gedeon, a híres magyar, majd később nemzetközi sakknagymester lemondott a Turul Szövetség Árpád Bajtársi Egyesületének vezéri tiszteréről, s belépett az SDG-be. A Szövetség debreceni tagozatának illusztris tagjaként működött közre mindkét diétán. A korábbinál progresszívebb hangulatú második diétán előadást is tartott. Ezt követően Budapestre költözött, s ott az SDG alelnökévé választották. A Kabay Kör alapítói feljegyezték róla: „Sokat köszönhetünk Barcza Gedeonnak is, akinek többek között nem kis szerepe volt abban, hogy az irodalom remekművei beépültek életünkbe. Arany Jánost és Adyt mondott fejből, órákon keresztül, gond, gondolat és szárnyas képzelet megejtő átélésével.”⁹

Az SDG tevékenységében mindenkor a történelmi kálvinizmus eszmeisége volt a zsinórmérték. Ez vonatkozott a szorosan vett hitéletre, a missziós és a közéleti munkára egyaránt. Itt jegyzem meg: az, hogy a református ifjúság vonzódott a hatalommal szemben ellenzéki beállítottságú népi írókhoz, nem feszegette a zsinati törhetőség határait. A baloldali fiatalokkal való „flörtölés” természetesen más egyházi megvilágításba került, ám az adott helyzetben a zsinat számára is elkerülhetetlennek látszott a *modus vivendi*.

⁸ Charles DE GAULLE: *Háborús emlékiratok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 196., 222., 553. – A francia kommunisták embervesztesége a Hitler-ellenes háborúban (a Franciaországban kivégzetteket, a partizánharcokban elesetteket és a náci koncentrációs táborokban elpusztított embereiket számításba véve) 75 000 főre rúgott. Ezért az FKP-t joggal nevezték a „kivégzettek pártjának”. (Lásd Palm DUTT: *Az Internacionálé*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 258.)

⁹ HAVAS GÁBOR–OHATI NAGY LÁSZLÓ–SEBESTYÉN LÁSZLÓ: A 43-as szárszói találkozó előzményeihez. *Valóság*, 1973/8. 45.

Baloldali fiatalok és SDG-tagok szórványosan már az 1930-as években találkoztak egymással.¹⁰ A kapcsolatok új minőségét az 1942-es év első negyedének súlyos történései indokolták: a külpolitika megítélésére egyre jobban hatottak a szovjet hadisikerek, a belpolitikában pedig a Bárdossy-kormány válsága és bukása játszott fontos szerepet, valamint az illegális kommunista párt által szervezett függetlenségi mozgalom sikerei, a Magyar Történelmi Emlékbizottság megszerveződése. A magyar ifjúsági szervezeteket is többé-kevésbé megmozgatták ezek az események.

A munkáspártok és a szakszervezeti ifjúsági csoportok tagjainak nagyrésze ekkor már magáévá tette a függetlenségi mozgalom elveit. A gyakorlatban azonban a háborúellenes, antifasiszta összefogást olykor-olykor még gátolta a szektarianizmus és a nemzeti nihilizmus nehezen gyógyítható fekélye. Ahhoz, hogy a közös célok érdekében együttműködjenek, ki kellett tekinteni az otthonos, jó meleg „sündisznóállásból” és megismernedni az eltérő családi fészkekben született, más életmódú, nem egészen azonos életfilozófiájú fiatalokkal, úgyszólván kötelező volt barátkozni, gondolatokat cserélni velük.

A Szociáldemokrata Párt Országos Ifjúsági Bizottsága (OIB), amelyet Ságvári Endrével az élen gyakorlatilag kommunisták vezettek, még 1941 novemberében eldöntötte: kísérletet tesz az Ifjúsági Parlament összehívására a célból, hogy „a magyarul érző és gondolkodó ifjúság különböző rétegeinek képviselői összeüljenek és megtárgyalják a magyar ifjúság legégetőbb sorskérdéseit”, valamint azt, hogy mit tehet a fiatal nemzedék a társadalmi haladás és a nemzeti függetlenség érdekében.¹¹ Az Ifjúsági Parlament, vagy ahogyan később nevezték, Ifjúsági Ankét gondolatának felvétele igen nagy visszhangra talált a szervezett munkásifjúság körében. De hullámokat vert a parasztifjak körében is: annak révén, hogy a *Szabad Szó* a *Népszavával* egyazon időben vitát indított a paraszt-, munkás- és diákifjúság összefogásáról. A *Szabad Szó* sajtópolémijába az OIB aktivistái is bekapcsolódtak, hangoztat-

¹⁰ „Amikor a népi kollégiumokról vallanom kell.” Tasi József beszélgetése Kardos Lászlóval. Püski, Budapest, 2000. 18.

¹¹ Az Országos Ifjúsági Bizottság üzenetei. *Népszava*, 1941. december 7.

va többek között a főiskolai ifjúság fontos szerepét a haladó ifjúság Magyarország megmentéséért folytatott harcban.

Az Ifjúsági Ankét sajtóvitáját indító írás a *Népszava* híres 1941-es karácsonyi számában jelent meg, feltehetőleg Orbán László fogalmazásában, Ságvári Endre közreműködésével. A vitaindító írás szerint a nemzetek történetében vannak olyan fordulópontok, amelyek hosszú időre eldöntik a jövőt. Ilyen helyzetekben lényegi kérdés az, hogy sikerül-e mozgósítani a nép egész erejét, energiáját a sorsforduló kedvező alakulásáért. Ilyen idők rendkívüli feladatokat rónak az ifjúságra is. Minthogy Magyarország sorsfordulóhoz érkezett, a politizáló ifjúságnak a speciális nemzedéki problémák mellett az átlagosnál többet kell foglalkoznia a magyar nép egyetemes kérdéseivel is. Ez az ifjúságnak nemcsak joga, hanem egyben kötelessége is. Ilyen felismerés vezette a szervezett munkásifjúságot a sajtóankét megrendezésére és arra, hogy annak kapcsán kérje „az ifjúság különböző rétegeiből és az ifjúsághoz közel álló népi írótól a hozzászólást”.

A szerzők felsorolták az OIB sajátos ifjúsági követeléseit, amelyek a szociális, kulturális és politikai szférára egyaránt kiterjedtek. Ezután a magyar nép egyetemes ügyére világítottak rá. Hangsúlyozták: „A nemzet függetlensége, a nép szabadságjogai és a dolgozók szociális jóléte az a hármas pillér, amely az ország önálló létének és boldogulásának az alapja kell hogy legyen.” Ezek a célok az egész magyar ifjúság érdekeit is kifejezik. Háttérbe kell tehát szorítani a kevésbé aktuális kérdésekben fennálló ellentétet, és össze kell fogni a magyarul érző, gondolkodó ifjúságnak a nép boldogulásáért folytatandó harc jégében.¹²

Szakasits Antal, a szakszervezeti ifjúsági mozgalom meghatározó személyisége szintén írt cikket a karácsonyi *Népszavába*. Miután írása terjedelmi korlátok miatt kimaradt az ünnepi számból, később kapott publicitást. A szerző az ifjúságvédelem sajátos követeléseinek teljesítését különösen fontos nemzeti kötelességnek minősítette. Megállapította: ezek a részletproblémák éppúgy sürgetik a megoldást, mint „azok a nagy kérdések, amelyeknek

¹² Ankét a magyar ifjúság feladatairól. „Az Ifjúság Szava” rovat. *Népszava*, 1941. december 25.

szolgáltatásban a haladó magyar ifjúság minden rétege nyújtja egymás felé kezét a közös összefogásra”.¹³

Az ifjúsági összefogás gondolatának terjedését ékesen bizonyítja Kállai Gyulának, a *Népszava* korabeli főszerkesztőjének visszaemlékezése a lap karácsonyi számára és annak hatására. Memoárjában ez áll: „A *Népszava* karácsonyi száma után ugrás-szerűen megnőtt a fejünk feletti toronyszobában szinte állandóan ülésező Országos Ifjúsági Bizottság levéltermése. Bekapcsolódtak az akcióba a Györfly-kollégium parasztszármazású diákjai is. Munkások, parasztok, diákok küldték, hozták írásait, mi pedig, ami a cenzúra szűrőjén átjutott, készséggel közöltük.”¹⁴ Megjegyezzük: a lap szerkesztőségébe beküldött ifjúsági hozzászólások között volt Kovács Imre írása is. Közlésre azonban nem került, mivel a cenzúra teljes egészében törölte.

A *Népszava* fent említett sajtóvitájában Szepesi György festette meg először az ankét remélt jövőképét. 1942 januárjában ugyanis egy „fórum”, egy „társaság” létrehozását javasolta a lap ifjúsági rovatában. „Olyan fórumot kellene létesíteni – jegyezte meg –, ahol az ifjúság problémáit szabadon fölvehetné, felismeréseit leszögezhetné. Olyan társaságra gondolunk, ahol az ifjúság minden rétegének képviselői hangoztathatnák véleményüket. Természetesen a társaság feladata nem merülne ki esztétikai és művészeti tanulmányok felolvasásában és bírálatában, hanem teret engedne egyrészt a speciális ifjúsági problémák, másrészt az egyetemes nemzeti kérdések megvitatásának... Nem szorul bővebb bizonyításra az a tétel, hogy a speciális ifjúsági problémák mennyire összefüggnek az egyetemes nemzeti feladatokkal. Oldjuk meg tehát először az egész nemzetet érintő sorskérdéseket, s ezzel már megoldottuk a speciális ifjúsági problémákat is.”¹⁵ Szepesi György javaslata az összifjúság „társaságának” megalakítására visszhangra talált. Megjegyzendő: az ankét formációjának illetően átminősítése a Ságvári-gárdát is foglalkoztatta. Koós Béla, aki a tárgyalts időben esetenként helyettesítette Ságvárit, visszaemlékezésében

¹³ Hová és merre? „Az Ifjúság Szava” rovat. *Népszava*, 1942. január 4.

¹⁴ KÁLLAI Gyula: *Életem törvénye*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 297.

¹⁵ SZEPESI György: Ifjúság és a magyar jövő. *Népszava*, 1942. január 18.

mege erősítette, hogy az OIB 1942 januárjában felvetette „egy ifjúsági szabadságfront létrehozását”.¹⁶

Természetesen a „szabadságfront” kívánalmától a megvalósításáig göröngyösnek látszott az út. Az OIB tagjai és aktivistái e vonatkozásban nem is ringatták magukat illúziókban. Az világos volt, hogy csakis nem marxista színezetű, vagyis legális, hatóságilag megfelelő védelemben részesülő ifjúsági intézmény válhat a politikai ellenzék nemzeti demokratikus függetlenségi mozgalmának ifjúsági bázisává. Utóbbi vonatkozott a gyakorta a kormány háta mögött működő, de a vele való lojalitást ilyen-olyan mértékben kifejező polgári és egyházi egyesületekre is. Az adott helyzetben pusztán két olyan legális ifjúsági intézmény ténykedett, amelynek vezető elitjét és tagjainak javát jó esetben rá lehetett hangolni az OIB akcióegység ajánlatára, jelesen: a Bolyai-kollégium és a Soli Deo Gloria Szövetség. Ám a Bolyai-kollégiumnak, akkori szorongatottsága miatt, nem volt possibilitása balos (vagy talányos színezetű) politikai kezdeményezésre. Maradt tehát, mint egyedüli lehetőség az SDG, jobban mondva annak – világi nézőpontból – újdonsült elitgárdája, az 1940 júliusában alakult Kabay Márton Kör. Az SDG-nek, mint lehetséges partnerszervezetnek, minden egyébtől eltekintve megvolt az az előnye, hogy soraiban eladdig számos baloldali vezető is megfordult.

Mármost felvetődik a kérdés: miként közeledett egymáshoz az SDG kabaysta szárnya, a Szociáldemokrata Párt Országos Ifjúsági Bizottsága és a szakszervezetek ifjúsága? A dolog pikantériája, hogy bár az utóbbiak kiválasztott emberei az SZDP védőszárnya alatt működtek, többségük valójában kommunista eszmeiségű volt. Ságvári Endre, a baloldali társaság fő szervezője és összefogója pedig (magyar unikum) egyszerre töltötte be a szociáldemokrata és az illegális kommunista pártifjúsági szervezet titkári tisztét.

Az alapítók ekként summázták a Kabay Márton Kör létrejöttét: „A szövetség (SDG) légköre bensőséges, baráti volt. Odakint keményedett a diktatúra. Idebent változatlan volt a demokratikus, az általános emberi jogok magától értetődő tisztelete, az önálló

¹⁶ Március 15. negyven évvel ezelőtt. *Társadalmi Szemle*, 1982/3. 89.

gondolkodás szabadsága. Ebben a légkörben a harcos baloldal is természetes teret kapott. Veres Péter többször kifejtette szocialista világnézetét, s jól érezte itt magát... Mi tehette lehetővé ezt a – negyvenes évek elején egyre ritkább – szabad szellemet? Úgy gondoljuk, három tényező: a szövetség vezetőségében tevékenykedő eleven lelkiismeretű, bátor emberek, a történelmi erőviszonyok és a szövetség elnökének személye, akit főnt elegendő biztosítéknak tarthattak, hogy az SDG falai között kormányellenes mozgalom nem bontakozhat ki... A negyvenes évek elején az SDG keretében egy kisebb – 10–12, húsz év körüli fiatalból álló – csoport működött, a Kabay Márton Kör. Maga a konferencia több jelentős társadalmi áramlat összefutásából született. Közöttük a Kabay Kör nem nagysága vagy társadalmi súlya, inkább helyzete juttatta történelmi szerephez. Ez a funkció elsősorban a kapcsolatlétesítés volt. E kapcsolatok révén tudott alkalmat teremteni a forradalmi változást hirdető írók számára a közös – és esetenként egy-egy hétig tartó – együttlétre és tanácskozásra, s úgyszólván első ízben juttatta őket ahhoz, hogy népes konferencia keretében találkozassanak a forradalmi változásra törekvő politikai erőkkel... Amikor nevét felvettük, tudatosan vállaltuk örökségét: azonosulását a nincstelenekkel, németellenességét, a harcot.”¹⁷

A Kabay Márton Kör genezise a munkás baloldal több forrásához, így a szocialista beállítottságú Boglári Békés István angalföldi okleveles tanítóhoz vezet. Békés, Darvas József „felfedezettje”, testi-lelki barátja, egykori iskolatársa volt. A kör alapítói, Töltéssy Imre, Ohati Nagy László és Bagdi György szerint a Békés Istvánnal való egykori baráti találkozásai, beszélgetéseik eredményeként gyökerezett meg bennük az a progresszív szemlélet, amely nagyrésztben meghatározta közeleti tevékenységüket és a Kabay Márton Kör megalakítására indította őket.

Elsősorban a Somogyi testvéreknek – Imrének, „Kert-Magyarország” kerékpáros apostolának (Töltéssy Imre régebbi ismerőse) és Miklósnak,¹⁸ a MÉMOSZ egyik kommunista vezető-

¹⁷ A kör elnevezésének ötlete Ohati Nagy Lászlótól származik. (HAVAS GÁBOR–OHATI NAGY LÁSZLÓ–SEBESTYÉN LÁSZLÓ: i. m. 44–46.)

¹⁸ Somogyi Miklóst (1896–1980), a legtekintélyesebb szakszervezeti vezetők egyikét az 1942. februári ifjúsági találkozó megszervezőinek frontemberei között

jének, az éppen szerveződő Magyar Történelmi Emlékbizottság tagjelöltjének – az érdeme, hogy az új ifjúsági függetlenségi akció időben indult, és jellege markánsan kialakult. A kabaysták fejében már 1941 őszén megfordult egy ifjúsági találkozó gondolata, akkor még zártkörű paraszt-diák találkozóra készültek.¹⁹ Tervük módosítására 1942 januárjának közepe táján került sor annak eredményeként, hogy Somogyi Imre összehozta őket idősebb testvérével, Somogyi Miklóssal és a szakszervezeti ifjúsági mozgalom néhány aktivistájával.²⁰ A Somogyi Imre budapesti lakásán lezajlott titkos tanácskozáson született meg a Kabay Márton Kör és a vitában részt vevő marxisták megállapodása arról, hogy az SDG égisze alatt országos munkás–paraszt–diák konferenciát tartanak. Az előkészítő munkába csakhamar bekapcsolódott Ságvári Endre, az OIB titkára, Orbán László, az OIB tagja, valamint a Bolyai-kollégium kommunista sejtjének két személyisége: Gyenes Antal és Sipos Gyula. A vitában kezdtek kibontakozni egy olyan egyesületközi találkozó körvonalai, amely nemcsak a tekintetben lenne unikális, hogy résztvevőinek társadalmi-politikai összetétele az új nemzedék szinte teljes keresztmetszetét adja, hanem ab-

találjuk. Nem véletlenül. Öccse, Imre révén már a harmincas évek elején megismerkedett Györffy István egyetemi tanárral, a neves néprajztudóssal. Györffy megengedte, hogy nehéz sorsú családjával őrszentmiklósi préházába költözzenek bérleti díj nélkül. Miklós csekély díjazás ellenében beleértotta magát bizonyos néprajzkutatásba is. A két család lassan összehozta egymást. Innen eredt a kapcsolata a későbbi Györffy-kollégistákkal is.

¹⁹ A Kabay Márton Kör eme akciójának előkészítéséről az SDG vezetősége ekkor még nem is értesült. Havas Gábor idevágó személyes megjegyzése: „A Kabay Kör nagy fokú [sic] autonómiát élvezett, nem tartotta szükségesnek az előkészítés bejelentését, biztosra véve, hogy az ellen a vezetőség nem emel kifogást. Valóban így történt.” (Havas Gábor levele dr. Merétey Sándornak, a Zsinati Levéltár igazgatójának. 1984. november 20. Református Zsinati Levéltár. 24. t. K/7.)

²⁰ Az alapítók írják: „Somogyi Imrénél találkoztunk először testvérével, Somogyi Miklóssal, az építők szakszervezetének ismert harcosával... Tucatnyian lehettünk. A függőnyt gondosan behúztuk. Kulcsra akartuk zárni az ajtót, de Miklós megmagyarázta: mi itt csak művésztől beszélgetünk. Imre szobrai érdekelné bennünket. Az asztalon prospektusok, folyóiratok heverték, abból kellett kézbe vennünk néhányat. Este tizenegyre járt, amikor egyesével elhagytuk a lakást. Az első megkocogtatta az ablakot: nincs baj, jöhettek.

Esett, de nem siettünk. Bőrösök, vasasok, textilesek – új kapcsolatokkal gazdagodtunk, s az elvtárs szót itt persze nem idézőjelben használták, hanem olyan természetesen, mint József Attila a *Külvárosi éjben*.” (Uo. 47–48.)

ban is, hogy az időszerű témákat a nemzedéki és nemzeti sorskérdések komplexitásában vizsgálja.

A tanácskozás megszervezésében, megrendezésében orosz-lánrészt vállalt Kiss Sándor az SDG egyetemi lelkesze, az 1943-as szárszói konferencia elnöke és Borvető Béla a szárszói konferenciák titkára. A rendezők a szakifi mozgalmon és az OIB-n kívül mozgósították a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet (KIE), a KALOT-ot, a Nemzeti Munkaközpontot, a Magyar Evangéliumi Munkásszövetséget, az Egyházközségi Munkás Szakosztályokat (EMSZO), a Bolyai-kollégiumot és több nép főiskolát. A Kabaysták „csendben hintették el az összejövétel magját”, az esemény előzetes hírlapi közlésétől is tartózkodtak.

Ha belemélyednénk a tanácskozás előkészítésének „rejtelmibe”, beleeshetnénk abba a hibába vagy illúzióba, hogy a kabaysták „paktumát” a szociáldemokrata, de lényegét tekintve valójában kommunista OIB-vel, a forradalmi marxista gondolat szárnyalásának vélnénk az SDG berkeiben. Tagadhatatlan: a kabaysták alapítóit megcsapta a szociáldemokrata – *horribile dictu* – kommunista jelenség, ám anélkül, hogy hátat fordítottak volna az SDG szellemiségének. Az SDG egész társasága – a hitéleti forrásokon túl – elsősorban a népi írók gondolati forrásából merített és alakított ki világnézetét.²¹ Havas Gábor emlékezik így: „A szentírás után fő olvasmányunk a népi irodalom volt.” Ha a Szövetség és a Konvent, nem kis aggodalommal ugyan, de belement az ifjúság legfontosabb rétegeit képviselő és egyes szellemi batyut hordozó küldöttek összehívásába, az leginkább Soós Géának, a főtítkárnak köszönhető, aki nem kis bátorsággal magára vállalta a kockázat felelősségét.²²

Az 1942 januárjának utóján készült meghívó elvi bevezetőjében olvashatjuk: „Immár világos: a szellemi és testi munkások tu-

²¹ Lásd Kunfaly Albert 1982. január 12-én kelt válaszelevelét Gergely Ferenc tanár-történész kérdéseire. Református Zsinati Levéltár. SDG története. k/2. doboz.

²² Havas Gábor–OHATI NAGY László–SEBESTYÉN László: i. m. 45. – Fitos Vilmos úgy vélte, hogy Soós Géza tudott az előkészületekről, s a nyugatiaktól többször kapott utasítást is. Ezt figyelembe véve egyengette az antifasiszta erők közeledését. (Havas Gábor levele dr. Merétey Sándornak. 1984. november 20. Református Zsinati Levéltár. 24. t. K/7.)

datosan vállalt együttes építőmunkája nélkül csonka és ingatag lesz az új arcú Magyarország. Világos, hogy az elkülönült táborok – bár a legnagyobb jóindulattal – hiába tűzik ki céljaikat, s határozzák tennivalójukat, ha ezek a többi komoly törekvésekkel szerves, országos munkává nem alakulnak, sőt talán éppenséggel gátolják egymást.

Ezért rendezzük február 15. és 22. között a parasztság, munkásság és értelmiség számára az *együttes* találkozót. A hazafias szölamokat éppúgy kerülni fogjuk, mint a botor vitatkozásokat: azt keressük, mit kell tennünk nekünk *ma és holnap*. Népünk legjobbjai már megmutatták az irányt – nem azért, hogy csodáljuk, hanem hogy kövessük őket.”²³

A jelentkező SDG- és KIE-tagok leveleiből egyöntetűen kicseng az egyetértés a kabaysták kezdeményezésével, érződik a munkás-paraszt-diák találkozó sikerébe vetett hit.

A konferenciára delegált baloldali fiatalokat gonddal, körültekintéssel választották ki. A teljes névsor nem maradt fent, de a részt vevő munkásfiatalok némelyikéről vannak adataink. Az OIB két budapesti kommunista küldöttel képviseltette magát: Koós Béla nyomdász munkás, V. kerületi ifjúsági titkárral és Florek Zoltán szerszám- és géplakatos munkás (Csepel, WM), kőbányai ifjúsági titkárral. Néhány kerületi ifjúsági csoport is élt a delegálás jogával, de a részt vevő munkásfiatalok többségét a szakszervezetek, illetőleg a szakszervezeti ifjúsági csoportok adták. Soraikban

²³ Lásd PINTÉR István (főszerk.): *Szárszó. 1943*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 43. – „A történelmileg jelentőssé vált kisközösségek lényegét csak úgy ismerhetjük fel, ha ezeket a kölcsönhatásokat megértjük, feltárjuk.

Az 42–43-as évek nagy rétegtalálkozóit – az 1942. februári és a két szárszói konferenciát – három hatalmas szellemi világ közeledése egymásba torlódása jellemzi. A Kör azért válhatott e találkozók egyik szervezőjévé, mert ez az ötvöződés előzetesen magában a Körben, a Kör tagjaiban is végbement.

Sajnálatosan sokan láttak áthidalhatatlan ellentétet a vallás, a szocializmus, és a magyarság kérdésköreiben, megfedkezve arról a tényről, hogy itt a valóság különböző dimenzióiról van szó, közöttük az összeütközés nem szükségszerű. A nagy találkozók szervezői arra kényszerültek, hogy félretegyék aggályaikat. Ez nem a filozófálás ideje volt. A cselekvés és túlélés mindent elsöprő vágya mellett eltörpültek a kicsinyes ellentétek. Mindazok, akik nem sodródni, hanem tenni akartak, keresték vagy meg is találták egymás jobbját.” HAAS Gábor: *„Kabay Márton Kör.” Református ifjúsági egyesületek és mozgalmak Magyarországon a XX. században*. A Magyarországi Református Egyház kiadása, 1993. 239.

találjuk többek közt Nyers Rezsőt a nyomdászoktól, Dénes Istvánt a vasasoktól, Petrák Ferencet a kesztyűsöktől, Cserta Lajost a bőrsöktől, Apró Antalt az építőmunkásoktól és Marosán Györgyöt a sütőmunkásoktól. Néhány visszaemlékezésből képet kaphatunk az OIB delegáltjainak felkészítéséről. Orbán László szerint a küldötteket „két héten át készítették elő igen alaposan politikai vitákon, szemináriumokon”.²⁴ Orbán feltehetően a több hetes Ságvári-féle szemináriumra gondolt, amelyen valamennyi baloldali küldött részt vett. Koós Béla úgy nyilatkozott, hogy Ságváritól és Orbántól kapta a konferenciával kapcsolatos instrukciókat. Nevezettek tájékoztatták őt a társaság összetételéről, az előadóról és az OIB álláspontjáról. „Olyan eligazítást adtak – jegyzi meg Koós Béla –, hogy legyünk aktívak, beszéljessünk, szólaljunk fel... azt magyarázták, hogy nem azt kell keresni, amiben nem értünk egyet, hanem azt, ami összeköt, és ami valahogy mindent egységben tart.” Koós Béla részt vett a Somogyi Imre lakásán lezajlott előkészítő tanácskozáson. Amint írja, előzőleg el kellett olvasnia a szerző *Kert-Magyarország felé* című könyvét, mert „e nélkül nem lehetett csak úgy elmenni”. Később megbeszélésre került sor Ságvári Endre, Koós Béla és Somogyi Miklós között a MÉMOSZ székházban.²⁵

A találkozó előestéjén a *Népszava* „Ifjúsági Ankét” rovatának szerzői érzelmi, hangulati aláfestést adtak a tanácskozáshoz. Koroknai Ibolya a „közvetlen tapasztalat és találkozás súlyát” emelte ki a munkás-, paraszt- és diákifjúság összefogásában.²⁶ Esztári Károly a konferencia fő célkitűzéseit emígy fogalmazta meg: „Az ifjúság az élőlészó erejével vitassa meg problémáit, sajátos ifjúsági kérdéseit éppúgy, mint a magyar élet sorskérdéseit. Tisztázza a fogalmak eredeti jelentőségét, és a fizikai munkásifjúsággal való találkozásból nyerjen helyes szemléletet a magyar dolgozók célkitűzéseiről és helyzetéről. Hozza közös nevezőre meg-

²⁴ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 867. f. 2/o. 3. ő. e.

²⁵ PIL 867. f. 1/o. 65. ő. e.

²⁶ KOROKNAI Ibolya: Ismerjük meg egymást! „Az Ifjúság Szava” rovat. *Népszava*, 1942. február 8.

beszéléseinek eredményét, hogy így a ma még bizonytalanok vagy elvakítottak felé szilárdságot tudjon mutatni.”²⁷

Ugyancsak a haza és a haladás kölcsönössége jegyében rendezték meg február 8-án a Vigadóban a József Attila-matinét. Nagy számban vettek részt rajta Bolyai-kollégisták is; Sipos Gyula szerint „ott volt az egész kollégium”.²⁸

Február 15-én megkezdődött a várva-várt próbatétel az SDG budapesti Kálvin téri székházában. A Kabay Márton Kör hivatalos jelentése szerint 52 paraszt-, 60 munkás- és 40 értelmiségi (főleg egyetemista) ifjú részvételével. Megjegyzendő: a németek által megszállt, illetőleg velük szövetséges Kelet-Közép-Európában ez volt az első „népfrontos” jellegű ifjúsági tanácskozás. Egy héten át pazar összeállítású előadói gárda villanyozta eszmeecserére az egymásra csodálkozó, egymást kószoltató, legkülönbözőbb társadalmi rétegekből jött fiúkat és lányokat. „Talán még soha nem beszéltem ilyen átizzottan. Talán még soha nem gyűltek össze Magyarországon testi és szellemi munkások ennyi jóindulattal és egységre igyekekvéssel, mint február 15–22-ig az SDG nagytermében” – mondta Veres Péter a tanácskozás után.²⁹

Veres Péteren kívül az előadók sorában volt: Kovács Imre, Nagy István, Sinka István, Kodolányi János, Darvas József, Karácsony Sándor, Somogyi Imre, Büky Béla, Muharay Elemér, dr. Püski Sándor, Balla Péter, dr. Kiss Sándor, Kovács Bálint, dr. Kádár Mihály.³⁰

Koós Béla visszaemlékezése szerint a konferencia kezdetén éles vita alakult ki „a konferenciát rendező társaság” képviselői, Püski Sándor és a szervezett ifjúmunkások, Nagy István és tár-

²⁷ Az ifjúság történelmi feladata. Uo.

²⁸ SÍPOS Gyula: *Akkor voltunk fiatalok...* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 33.

²⁹ SDG végzett mozgalom körlevele. 1942. március. Közli: *Szárszó*. 1943. I. m.

³⁰ Megemlítendő a hozzászólók névsora is, mivel csak így tárul eléink teljes valóságában a tanácskozás résztvevőinek teljes társadalmi, politikai színeképe. Íme: Apró Antal, Barla Szabó Ödön, Bodnár István (újságíró), Cserta Lajos, Erdélyi József, Farkas Ferenc, Gyenes Antal, Havas Gábor, Iliás Ferenc, Illyés Gyula, Jancsik Aranka, Jobbágy Károly, Komló László, Kovács Barna, Kutrucz Gizella, M. Csikai László, Molnár József, Nagy Imre (költő), Nemes Mihály, Nyers Rezső, Sipos Gyula, Soós Géza, Szamosközi István, Sz. Szabó Pál, Szücs Ferenc, Tökés Ottó, Vas Antal.

sai között. A vita tárgyát Féja Géza szerepeltetésének kérdése képezte. Püskiék azt akarták, hogy Féja Géza szerepeljen úgy mint a konferencia egyik előadója és tartson előadást. Nagy István ez ellen tiltakozott. Püskiék hajlandók voltak belemenni, hogy Féja ne tartson előadást abban az esetben, ha Kovács Imre sem szerepel. Az eredmény az lett, hogy Féja Gézát törölték az előadók névsorából. Ő az egyik délelőtti vitaóra helyett – szűk körben – csak beszélgetést folytathatott a résztvevőkkel. Ellenben Püski, csakúgy mint Kovács Imre, megtarthatta a tervbe vett előadást.³¹ A tanácskozásnak természetesen voltak bizonyos vallásos külsőségei. Például: zsoltáréneklés, reggelenként bibliai foglalkozás, vasárnap istentisztelet – mondanunk sem kell, önkéntes alapon. A hitélet megnyilvánulásai nyilvánvalóan szokatlanul hatottak a marxistákra, de hát mindenkinek vállalnia kellett a tolerancia valamennyi vizsgatételét.

A konferencia irodalmi esttel kezdődött. Előtte bevezetőt tartott dr. Kiss Sándor. Kifejezte ama meggyőződését, hogy a találkozó az egybegyűlteket próbatétele, amely választ ad arra: megérték-e „a magyar ifjak, az eljövendő Magyarország felépítésére”. A magvasabb előadások – Somogyi Imre, Veres Péter, Nagy István, Darvas József és Kovács Imre mondandói – a február 16-tól 20-ig tartó esti előadás-sorozat keretében hangzottak el. Jegyzőkönyv nem készült, úgyhogy csak beszédfoszlányokat ismertetethetünk. Somogyi Imre *Mi a helyzet, mit akarunk?* címmel adott elő. Szövegéből semmi sem maradt fenn. Sipos Gyula visszaemlékezése szerint az előadással kapcsolatos vitában részt vettek az egyetemisták, a parasztfjak, továbbá „mind a jobb, mind a baloldali munkások... A munkásifjak statisztikát olvastak föl, nagyon fölkészülten és hevesen beszéltek.”³²

Veres Péter a parasztságról tartott előadást. Tartalmát nem ismerjük, viszont tudjuk, hogy szavai heves vitát váltottak ki. Koós Béla hézagos emlékezése szerint: „Péter bácsinak olyan gondja volt, hogy ez a nemzeti összefogás, vagy nemzeti függetlenségi micsoda – mert tudott szépen beszélni – olyan dolog, ami azt jelenti, hogy elodázódik a parasztság követelése, a föld. Elmondta, ha a

³¹ PIL 867. f. 1/k-134.

³² SIPOS Gyula: *Akkor voltunk fiatalok...* I. m. 35.

paraszság nem dolgozik, akkor a városi ember nem eszik, tehát a parasztságé a vezető szerep. Ezt szépen elmondta, világossá tette az álláspontját.”³³ Barla Szabó Ödön kollégista, aki szintén részt vett a találkozón, így emlékezik Veres Péter beszédére: „Péter bácsi tényleg nem egyértelműen beszélt. Olyasmit is mondott, hogy legfontosabb az antifasiszta harcban a lakosság többségét képező parasztság felsorakoztatása a földreform stb. [sic!] Direkt formában azonban nem állította, hogy nem a munkásosztály játssza a vezető szerepet. Jól korrigálta őt Nagy István, akit én példaképemnek tekintettem a kommunista agitáció rugalmassága szempontjából.”³⁴

Veres Péter előadását heves vita követte, erre több jel is utal. Kizárólag az impulzív természetű Marosán György felszólalásáról vannak gyér forrásaink, amely mehökkentette a kevésbé edzett fülű paraszt- és diákifjakat. Marosán valóban „megmondta a magáét” a népi írókról, a parasztság „feltolásáról” és sok egyébről is, ami nyomta a begyét. Mint memoárjában írja: megdöbbenett a konferencián tapasztalt „szellemi zűrzavar”, és elhatározta, hogy „megmozgatja” a társaságot. „Veres Péter előadását használtam fel erre – emlékezik az esetre Marosán. – Annyit elértem, hogy sokakat elgondolkoztattam, másokból éles tiltakozást váltottam ki. Felszólalásomban elmondottam, hogy igen tetszik a köztük hallható radikális, mondhatni, baloldali programbeszéd, tetszenek az előadások, amelyekben a fájó parasztkérdésekre keresik a megoldást. Egyet azonban nem értek: régóta járok ide, hallgatom a beszédeket, és utána semmi sem történik. Mennyivel más a helyzet akkor, ha teszem azt, Újpesten, Csepelen, vagy valamely más pesti kerületben összejön néhány ifjúmunkás, munkás vagy idősebb paraszt. Rögtön ott vannak a csendőrök, ott vannak a detektívek, megindulnak a letartóztatások, és máris kommunista összeesküvésről írnak a lapok. Nagy vihart váltottam ki – vallja Marosán György – de utánam felszólalt a többi ifjúmunkás is. A diákok nem bírták az iramot, mi uraltuk a terepet. Veres Péter

³³ PIL 867. f. 1/o. 65. ő. e. 37–38.

³⁴ Uo. 55.

hozta rendbe aztán a dolgot, akinek nem volt idegen a mi fellépésünk és mondanivalónk.”³⁵

Ha a vitatott előadásról és a többi felszólalásról is lennének bővebb ismereteink, figyelmünk nyilván megoszlaná az eltérő vélemények között, és módunk lenne kellőképpen mérlegelni Marosán álláspontját. Azt, hogy több más felszólaló sem váltott ki osztatlan lelkesedést, bizonyítja a Bolyai-kollégium naplóbejegyzése. Február 17-én ugyanis Erdélyi József³⁶ napos a következőképpen summázta a Veres Péter előadását követő vita rá gyakorolt hatását: „Lehet, hogy most egy pesszimista hangulathullám önt el, de a hozzászólásokból most is csak gyatraságot és reménytelenséget láttam.”

Darvas József *Az értelmiségről* tartott előadást. Szavainak tartalma gazdagságára a nyomtatásban fennmaradt gondolatfoslányokból is következtetni lehet. Darvas méltatta a néppel közvetlen kapcsolatban álló értelmiségi rétegek, főként a nép szellemi vezetését egykor gyakorló papok és tanítók pozitív történeti hagyományait. Hangot adott ama nézetének, miszerint a középosztály egyetemes társadalmi felemelkedése nem képzelhető el. Viszont van az értelmiségnek egy kisebb hányada – különösen a népi írók könyvein nevelkedő fiatal értelmiség –, amely a feltörekvő erők oldalára állt. Ez vékony rétege az értelmiségnek, kis jelentőségű csoport, amely leszámolt azzal az illúzióval, hogy ő itt a nemzet gerince; felismerte, hogy a magyarságot, a nemzetet a dolgozók jelentik, és ha ő jobb magyarságot akar, akkor ennek a két rétegnek, a munkásságnak és a parasztságnak a felemelkedésén kell dolgoznia. Darvas úgy vélekedett: „A világháború után az ifjúság érdeklődése a parasztság iránt romantikus volt, azonban – hála a falukutatóknak – kezd ismertté válni a parasztság valódi arca.

³⁵ MAROSÁN György: *Tüzes kemenca*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968. 629–630.

³⁶ Erdélyi József (1922–1944) a Soli Deo Gloria Szövetség vezetőségi tagja, pénztárosa. A Györfly-kollégium pénztárosa. 1944 augusztusában még levelet írt Pál József kollégista társának: „a hitem a mi ügyünkben rendíthetetlen és szilárd, és egyre inkább megszilárdul, minden minket igazol”. (PÁL József: *Huszonöt hónap*. Nap Alapítvány, 2004. 91.) – Erdélyi József a háború vége felé a csehszlovák antifasiszta légió szlovák szárnyában kötött ki. Ismeretlen körülmények között életét vesztette.

Viszont az értelmiségi ifjúság a munkásságot nem romantikusan, hanem előítélettel szemléli. Hallgat a szirénhangokra, melyek szerint a munkásság nemzetközi és úgy nemzetközi, hogy kívül áll a nemzeten, nem vállalja a magyarság tradícióit.” Darvas utalt rá: akik hallották a munkásság felszólalását, azok meggyőződhetek arról, hogy jogtalan az előítélet. „A népi írók legtöbb olvasója éppen az ifjúmunkások körében van. Kultúrestjeiken Kodály- és Bartók-dalokat énekelnek.” Darvas egyúttal fejére olvasta a munkásoknak, hogy bennük is van előítélet az értelmiséggel szemben. Példaként említette: ha egyetemistákról esett szó, a munkások „tűzbe jöttek, és gyűlölték őket”.³⁷

Darvas József előadásának vitájáról vajmi keveset tudunk. Sipos Gyula egykorú feljegyzése szerint a konferenciát továbbra is szorgalmasan látogató Bolyai-kollégisták közül többen felszólaltak, és – a kollégium válságos helyzetét tekintve – túlzásba vitték a figyelemkeltő szereplést.³⁸

Kovács Imre *Az együttműködés gyakorlati feladatairól* című előadásának vitájában az OIB küldöttei javasolták, hogy március 15-én az ifjúság egységesen vonuljon ki az utcára, ám ez nem talált teljes egyetértésre. Az „egyetemisták” vonatkozásáról a Györffy-kollégisták naposkönyvében is találunk utalást.³⁹

A konferencia szervezői Németh Lászlót is meghívták előadónak, de ő elhárította. Ám ha előadást nem vállalt is – az SDG iránti szimpátiája kifejezéseként –, a tanácskozás utolsó estéjén megjelent a Szövetség Kálvin téri székházában. Ott a hallgatóság jelenlétében kötetlen beszélgetést folytatott két író nagyjágyúval: Nagy Istvánnal és Veres Péterrel. Utóbb néhány szervezett munkás –

³⁷ SDG Végzett Mozgalom. Kabay Márton Kör körlevele, 1942. III. hó. Részlegesen közli: *Szárszó*, 1943. I. m. 49–51.

³⁸ SIPOS Gyula: *Akkor voltunk fiatalok...* I. m. 35.

³⁹ A naposkönyv február 20-i bejegyzése a következő eseményeket emeli ki: „Délelőtt és délután is, de legnagyobb számmal este vettünk részt a konferencián. Kovács Imre beszélt az együttműködés lehetőségéről... A vita során az ipari munkásság nagyon öntudatosan szinte mellőngetve beszélt és elfogultan, pedig ők kérték és ígérték politikafelettséget. November 1-hez hasonlóan egy újabb demonstrációt kívántak március 15-re. Az egyetemisták érthető okok miatt vonakodtak (zsidóság, Kéthly Anna). Ha pesszimista volnék, azt mondanám: távolodunk, nem közeledünk...” A Györffy Kollégium naposkönyvi bejegyzése, 1942. február 21. PIL 302. f.

részint fiatalok – beszélgetésre csalogatták egy körúti tejsarnokba. Németh kötélnek állt. A találkozó maradandó emlékét megírta, s az első ízben *Találkozó a tejsarnokban* címmel a *Híd* című folyóiratban látott napvilágot. A szakmunkások előtt kifejtett gondolatai minden bizonnyal az el nem vállalt konferenciái előadásának lényegét tükrözték. Németh László a munkásság, a parasztság és az értelmiség egyetértésének, együttműködésének alapigazságait fejtegette, s méltatta a testvéri kézfogást. Ugyanakkor valamennyi hazai pártot és intézményt – a Turultól az SZDP-ig – kóros képződménynek minősített, amelynek tagjai „rossz helyen vannak”. Az „új magyar szellem” letéteményeseinek az írókat jelölte meg, akik, úgymond, a legkülönbébb szervezeteket „magukhoz asszimilálják”, akik a politika szelleme helyett a szellem politikájára voksolnak, akik az intézmények gleichschaltolásával szemben a lelkek gleichschaltolásán fáradoznak.⁴⁰

Február 21-én Veres Péter elnökletével alatt folyt a konferencia esti foglalkozása *Hozzászólások, javaslatok* címmel. Veres Péter remek bevezető előadást tartott, majd megválasztották a 12 tagú (4 munkás, 4 paraszt, 4 értelmiségi fiatalból álló) úgynevezett Összekötő Bizottságot. Soraiban – megállapodás szerint – sem írók, sem Bolyai-kollégisták nem vehettek részt.⁴¹ Eddig mindössze a Bizottság kilenc tagjának nevét sikerült felderíteni egy hitelesnek tűnő korabeli forrásból. Eszerint a választott tagok sorában volt Borvető Béla, Cserta Lajos, Florek Zoltán, Havas Gábor, Koós Béla, Kovács Barna, Sipos Jenő, Tóth Pál, Vass Béla. Közülük

⁴⁰ NÉMETH László: *Találkozó a tejsarnokban. Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 650–654. – Az író naplójegyzeteiben így kommentálta a tejsarnoki találkozót: „Vasárnap délelőtt: a központi tejsarnokban a Teréz körúton találkozásom egy kis munkáscsoporttal. Igen vonzó kis kör: Hegedűs (jugoszláviai költő), Cselka (paraszt, magyar, szocialista), Krajnyak (földkérdés), Német (bőbeszédű bádigos, regényküldő), Kulkász (levélíró), Bihari (?) cukrász, s még egy, akinek a nevét elfeledtem. Az élő szocializmus a halott mozgalom alatt. És minket keresnek. Kik lesznek azok a diákok, akiknek bemutatnom őket? Ezeket az embereket nem szabad megcsalni.” (NÉMETH László: *Homályból homályba*. Életrajzi írások. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 499. Naplók [1942. február].)

⁴¹ A Győrffy Kollégium naposkönyvi bejegyzése, 1942. február 21. PIL 302. f.

két fiatal (Florek és Koós) az OIB, Cserta pedig szakszervezeti küldött volt.⁴²

Február 22-én, vasárnap este zajlott le a konferencia záró programja. Összefoglalót Nagy István erdélyi kommunista író mondott. Megállapította, hogy a szervezett ipari munkásság és a parasztság öntudatosan szervezkedni próbáló tábora között az elvi egység kialakult. A konferencia ezt az egységet, mint mondotta, az egész dolgozó nép egységévé szeretné szélesíteni. A találkozó „nem kívánt sem új pártot, sem új szakszervezeteket alakítani a meglévők mellett, hanem egy, a pártok és más szervezetek fölötti összefogást kíván előmozdítani. Mindenkinek tiszteli a meggyőződését, viszont a jövőben aszerint tekinti ellenségnek vagy barátanak a különböző társadalmi mozgalmakat és személyeket, hogy ki és melyik csatlakozik a népszabadság és a 48-as függetlenségi mozgalom mellé cselekvően.” Nagy István dicsérte az SDG vezetőit, akik, úgy mond, a reformáció hőseire emlékeztető bátorsággal és bölcsességgel tették lehetővé a munkás–paraszt–diák találkozó szabad fórumát. Egyben méltányolta a konferencia vallásosabb résztvevőinek szellemi érettségét, amely abban nyilvánult meg, hogy „a krisztusi evangélium szocialista értelmezését is higgadt megfontolással fogadták”.

Nagy István vélekedése szerint kibontakozott az együttműködés kerete, amelyet tartalommal kell megtölteni. Kérte a jelen lévő fiatalokat: tekintsék magukat népszolgálatra elkötelezett megbízottaknak. Az SDG vezetőit további lépésekre biztatta a haladás útján: „Menjete – mondotta –, és hirdessétek az új reformációt, az új márciust.”⁴³

Somogyi Imre felszólalásában ama óhajának adott kifejezést, hogy a munkás-, paraszt- és diákfiatalokon kívül az írók is béküljenek meg egymással.

⁴² Lásd Florek Zoltán nyomozati vallomásának (1942. július 22.) jegyzőkönyve. Hadtörténelmi Levéltár. VKF Főnökének Birósága. 1942-H-193/140.; Florek Zoltán visszaemlékezése (1988. január 19.) PIL 867. f. 1/f-160. Koós Béla – visszaemlékezésében – Somogyi Imre és Sipos Gyula nevét is említi. PIL 867. f. 1/k-134.

⁴³ SDG Végzett mozgalom. Kabay Márton Kör körlevele, 1942. április. Számadásunk. Református Zsinati Levéltár SDG iratok. Közli: *Szárszó*. 1943. I. m. 52–54.

Végül Kiss Sándor házigazda köszönetet mondott mindhárom ifjúsági réteg képviselőinek, és azon reményét fejezte ki, hogy nyáron szintén „szép egyetértésben” találkozhatnak az SDG balatonszárszói üdülőtelepén.⁴⁴ A találkozó ezzel véget ért. „Egy hétig lázban égtünk – írta az SDG krónikása –, tarthatott az esti előadás akár tízig is, utána egy-két órával még beszélgető csoportok forró szavai kavarogtak a levegőben. Nehéz volt egymásra találni – de még nehezebb volt elszakadni.”⁴⁵

A konferencián megalakított Összekötő Bizottság kezdetben folyamatosan és rendeltetésszerűen működött. Feladata az volt, hogy népszerűsítse a nemzeti függetlenségi programot, és annak megvalósítása végett teremtsen meg a cselekvési egységet a demokratikus ifjúsági mozgalmak, csoportok, mindenekelőtt a konferencián képviselt erők között. A közvetlen cél a március 15-i budapesti tüntetés előkészítése s egy időszakos ifjúsági sajtóorgánium megjelentetése volt. A lap első száma a februári konferencia értékeléséből, a március idusára emlékező kiáltványból, s egy-egy a parasztság, munkásság és értelmiség soron következő feladatait összegező írásból állt volna. Megjelenését azonban a hatalom megakadályozta: a cenzor a kefelevonatot úgy, ahogy volt, piros ceruzával áthúzta.

Ságvári Endre rendszeresen kapott tájékoztatást az Összekötő Bizottság sok vitával tarkított munkájáról, s az OIB-t képviselő tagjait konkrét feladatokkal látta el.⁴⁶ Minthogy az Összekötő Bizottság a Kabay Márton Kör füllegális képződménye volt, azzal nem lehetett számolni, hogy a Református Egyház áment mond rá. Az OIB tagjai ugyanis jól tudták, hol húzódnak a Konvent lehetőségeinek égi és földi határai. Az OIB – eredeti elgondolásának megfelelően – azt javasolta, hogy az Összekötő Bizottság csatlakozzon a február végén megalakult Magyar Történelmi Emlékbizottsághoz, s a továbbiakban annak ifjúsági tagozata-

⁴⁴ Erdélyi József 1942. február 22-i bejegyzése a Györffy Kollégium naposkönyvébe. PIL 302. f. 1. ő. e.

⁴⁵ SDG Krónika, 1942. február–március. Találkozó. Református Zsinati Levéltár. SDG iratok.

⁴⁶ Több korabeli forrás és visszaemlékezés azt a hiedelmet kelti, hogy az egyik napon Ságvári Endre is megjelent a tanácskozás színhelyén. Ezek a híresztelések – bár Ságvári népszerűségére utalnak – minden alapot nélkülöznek.

ként működjön. A partnerek végül is magukévá tették a javaslatot, ám az, a közbejött események miatt – miként a testület sok más üdvös gondolata is – nem valósult meg. Tudniillik február végén a rendőrség „látogatást tett” az SDG központjában. Ott házkutatást tartott, több személyt igazoltatott. Kereste az Összekötő Bizottság tagjait. Mindez nyilván nagyobb óvatosságra intette a Szövetség vezetőit.⁴⁷

Az Összekötő Bizottság, amely korántsem volt egységes szemléletű közösség, nem tudott ellenállni a rá nehezedő nyomásnak, s hetek alatt felmorzsolódott.⁴⁸

A Kabay Márton Kör konferenciáját az érdekelt felek értékelték, még pontosabban: nagyra értékelték. Kiss Sándor, az egybegyűltek házigazdája úgy nyilatkozott, hogy korábban a „jelszavak és jelvények” akadályozták a közeledést, most azonban összegyűlt az ifjúság a szeretet jegyében. Célunk – mondotta – csupán az, hogy

⁴⁷ A hatóság „élénk érdeklődése” a lezajlott találkozók iránt felkeltette mind a református egyház, mind az SDG veszélyérzetét. A Kabay Márton Kör alapítói 40 év távlatából így emlékeztek vissza a fejleményekre: „Az SDG vezetősége apróra megvitatta a kör munkáját és a februári-márciusi eseményeket; végül úgy döntött, hogy a telepet rendelkezésünkre bocsátja, de a nevét nem adja az ügyszóhoz. Ez nekünk bőven elegendő volt. Püski Sándorral beszélgetve, napok alatt kialakult a terv: A *Magyar Élet* »könyvterjesztőit« hívjuk össze egyhetes továbbképzésre Szárszóra. Ismerjék meg személyesen a népi írókat, hogy annál jobban propagálhassák műveiket. A legaktívabb könyvterjesztők részvételi költségét Püski fedezte.” (HAVAS GÁBOR–OHÁTI NAGY LÁSZLÓ–SEBESTYÉN LÁSZLÓ: i. m. 52.)

⁴⁸ Uo. 51–52.; Koós Béla visszaemlékezése. PIL 867. f. 1/k.; Vágvölgyi Tibor visszaemlékezése. PIL 890. f. 22. ö. e. – Havas Gábor – mint az Összekötő Bizottság egyik tagja – így emlékezett vissza megpróbáltatásaira: „A Kabay Kör részéről én kerültem az értelmiségi négybe, s így elmondhatom: sűrűn üléseztünk és olyan komolyan vettük feladatunkat, hogy három hét múlva már vittem a bizottság által megszerkesztett négyoldalas újságot – Fėja Géza vezércikkével – előzetes engedélyezésre a Cenzúrahivatal Alkotmány utcai irodájába. Három nap múlva már hozhattam is vissza: pirossal volt áthúzva minden cikk. A kis csapat munkája azonban nem azért futott zátonyra, hanem azért, mert kora nyáron nagy letartóztatási-perbefogási hullám ritkította meg a szocdemek sorait. Lebukott Koós Béla is, aki a 12-es bizottságban a radikális Országos Ifjúsági Bizottságot (OIB) képviselte. Letartóztatásakor az első pofont azért kapta, mert zsebében bibliát találtak (»mit teszi magát« szölt hozzá ekkor vallatója). Az írás úgy került Koós Béla zsebébe, hogy mi elsőként egymás megismerésére törekedtünk. Ezért jártunk mi el a munkásokhoz a Vasas Székházba, a Magdolna utcába, és ők mihozzánk a Kálvin térre; nálunk pedig minden összejövetel Bibliaolvasással kezdődött.” (HAVAS GÁBOR: Szárszó forrásvidéke. I. m. 404.)

„együtt legyünk, ezután is összegyűljünk, és megtanuljuk helyesen, valóban látni egymást... Ezt akarjuk majd a nyár folyamán folytatni szélesebb körben, bővebben és nyugodtabban, amikor Balatonszárszón újra találkozni fog paraszt, ipari munkás és értelmiségi ifjúságunk.”⁴⁹

A Kabay Márton Kör taktikus megfogalmazású jelentésének hasonló kicsengése van: „A munkások legjobbjai megértették – olvashatjuk a konferencia teljesítményének mérlegelésében –, hogy a párt dogmái elvakították őket. Ezentúl többször jönnek hozzánk. Az értelmiség hivatása: szolgáló vezetőkké lenni. Nem csinálunk semmi különlegest, visszamegyünk mindannyian a saját munkánkhoz, de ezentúl gyakran fogunk találkozni, egész addig, amíg nem lesz szükség arra, hogy találkozzunk, mert mindig együtt leszünk.”⁵⁰

A KMP Rózsa Ferenc által szerkesztett illegális lapja, a *Szabad Nép* behatóan foglalkozott az ifjúsági találkozóval. Az ott elhangzott előadások értékelése néhány esetben nélkülözte a méltányosságot. Így például Veres Péter és Kovács Imre fellépését „üres melldőngetésnek” minősítette. Bántó a lapnak az a megállapítása is, miszerint az ifjómunkásoknak nem a „legmegfelelőbb”, a paraszt-ifjúságnak pedig „nem az igazi” képviselői vettek részt a találkozón. A küldötteket persze nem választhatták ki országos vetélkedőn vagy gyűlésen, mindazonáltal a főbb ifjúsági rétegek számos markáns egyénisége – ha nem is kielégítő arányban – igenis ott volt a Kálvin téri konferencián. Valós viszont a *Szabad Nép* azon megállapítása, miszerint Nagy István bizonyult a „legmegfelelőbb” előadónak. A felszólalók közül a kommunista, szociáldemokrata munkásfiatalok tűntek ki leginkább felkészültségükkel, határozott kiállással, a „parasztyszármazású egyetemisták” pedig „okos, nyílt beszédükkel”. A lap nagy haladásnak tartotta a találkozót, mi több, arra a következtetésre jutott, hogy általa az „eddig

⁴⁹ DÉKÁNY Kálmán: Parasztság, munkásság, értelmiség. *Magyar Út*, 1942. február 26. Közli: *Szárszó*. 1943. I. m. 61.

⁵⁰ A Kabay Márton Kör jelentése az SDG Elnökségének. Református Zsinati Levéltár. SDG Iratok. 1942.

csak elméletben levő ifjúsági szabadságfront gyakorlatilag a megvalósulás útjára lépett”.⁵¹

Az OIB konspirációs okokból nem vállalkozhatott a találkozó nyilvános elemzésére, ám burkolt formában érintette a témát a *Népszava* ifjúsági rovatában. Az írás szerzője hangsúlyozta: az egység gondolat felvetése és a kezdeményező lépések megtétele után az „ifjúsági szabadságfront megteremtése is a magyar ifjúság legfejlettebb és legaktívabb rétegére, a munkásifjúságra vár”. Hozzá kell látni a gyakorlati szervezési munkához. „A nemzeti függetlenség, népi szabadság és a dolgozók szociális jogainak hármas parancsát: a kenyér és szabadság jelszavát át kell vinni a gyakorlatba.”⁵²

Bizonyítható-e meggyőző érvekkel a tétel: 1942 februárjában a Soli Deo Gloria Szövetség Kálvin téri székházában összegyűlt mintegy 150 ellenzéki – kivált németellenes – beállítottságú fiatal, saját akaratából megvetette egy nemzeti, demokratikus, ifjúsági front alapjait? Úgy gondolom, bizonyítható. Többségükben hithű reformátusok voltak, soraikban forrongó kabaystákkal, főként priuszos népi írókkal, a Turul jobbszárnyával viaskodó Bolyai- és Györffy-kollégistákkal, a nemzetből kiiktatott, jogfosztott kommunista munkásfiatalokkal, a legalitás és illegalitás határain manőverező úgynevezett baloldali szociáldemokratákkal. Összeültek, tanácskoztak és döntöttek: Összekötő Bizottságuk a Magyar Történelmi Emlékbizottság ifjúsági tagozataként kíván működni. Nem riasztotta meg őket az a sejtés, hogy az emlékbizottságot netán kommunisták vezetik. Az új kommunista nemzedék számos tagja – Darvas Józseftől Somogyi Miklósig – közeli ismerősük volt. Ám akkoriban e vezető személyek tényleges párttagságáról csupán sejtelmük volt. Erről a Kabay Kör alapítói jó néhány évtizeddel később így emlékeztek: „Természetesnek tekintettük, hogy a találkozón a három réteg vitaképes, válogatott képviselői vesznek részt, de *nem volt bennünk tudatos*, hogy a találkozót

⁵¹ Kialakul az ifjúság szabadságfrontja! *Szabad Nép*, 1942. április 1. Közli: *Az illegális Szabad Nép*. Összeállította: SVED László. Szikra, 1954. 75.; továbbá *Szárszó*. 1943. I. m. 62–63.

⁵² Közös cselekvést! „Az Ifjúság Szava” rovat. *Népszava*, 1942. március 1. Közli: BAKÓ Ágnes–SVED László (szerk.): *Az Országos Ifjúsági Bizottság. 1929–1942*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989. 269.

követő hetekben megalakuló Magyar Történelmi Emlékbizottság előkészítésének tulajdonképpen a közepén vagyunk, hogy a szervezkedő németellenes és baloldali erők, a *szociáldemokrata szervezetekben és szakegyletekben meghúzódnó kommunista sejtek erőterébe kerülünk*. Ha tudtuk is, hogy szemben állunk a hivatalos magyar politikával, a vállalkozásban rejlő tényleges veszélyek mértékét nem érzékeltük.”⁵³

Soós Géza későbbi szavai, amelyeket az 1943-as szárszói találkozóról mondott, az előzményekre is illettek. A Kabay Márton Kör alapítóinak vélekedése szerint: „Utólag, amikor a nagyon is »balul« sikerült konferencia miatt támadták az SDG-t, Soós Géza közgyűlési jelentésében így védekezett: »Ha a konferenciát lemondtuk volna, kár származott volna ebből a magyar nemzeti ügyre, és nyílt csatafeladás lett volna... Miért nem merjük összemérni fegyvereinket más felfogású, jó szándékú magyar testvéreink fegyverével? Még ha úgy lett volna is, hogy egészen az utolsó délutánig a másik oldal volt fölényben, akkor is érdemes lett volna megtartani a konferenciát, Karácsony Sándor utolsó előadásáért.«”⁵⁴

Az *ancien régime* nem tudott úrrá lenni a februári ifjúsági konferencia nyíltszívű, barátkozásra hajló, népben és nemzetben gondolkodó, olykor összekoccanó, ám össze is kapaszkodó fiatalokon. A konferencia maradandó hatását leginkább az 1942-es és az 1943-as balatonszárszói találkozó példázza, személyeiben, tematikájában és szenvedélyes vitáiban egyaránt. A Kálvin téri tanácskozás gondolati elemeinek nagy része beépült az 1942-es szárszói gyülekezet szellemi alkotásába. A viták hézagossága főként abból származott, hogy a februári konferencia OIB által delegált résztvevői már nem élhettek a szárszói meghívással, mert ekkor már részint börtönben voltak, részint bujdosnak. Az Összekötő Bizottság egyik szakszervezeti ifjúsági vezetőjét, jelesen Cserta Lajost⁵⁵ pedig, mivel a német megszállás után részt vett a nem-

⁵³ HAVAS Gábor–OHATI NAGY László–SEBESTYÉN László: i. m. 49. (Kiemelés tőlem. – S. L.)

⁵⁴ Uo. 54.

⁵⁵ Cserta Lajos 1913. augusztus 26-án született Jászberényben. Édesapja szakmáját, a cipésmesterséget tanulta ki. A harmincas évek második felében Budapestre költözött. 1937-ben belépett a bőripari munkások szakszervezetébe, a Cipőfelsőrész-készítő Szakosztály Felügyelő Bizottságának tagjává választották.

zeti ellenállásban, letartóztatták, majd egy német koncentrációs táborba hurcolták.

Egyetérthetünk tehát egyes kutatók ama megállapításával, miszerint az 1942–1943-as balatonszárszói eseménysorozat kettőssége okkal módosítandó, minthogy a „Szárszót” bevezető Kálvin téri SDG-s tanácskozás (jellegénél, témafelvetésénél fogva) „Szárszó” előzményének minősíthető. Így lehetett, így lett a balatonszárszói dualitásból történelmi triász. Így lett még azok után is, hogy az 1942-es találkozó személyi összetételére igencsak negatív hatott a hatósági megszorítás.

Ezúttal érdemes még kitérni arra, hogy a Soli Deo Gloria Szövetség égisze alatt lezajlott kabaysta ifjúsági tanácskozás közvetlen politikai kisugárzását, építő hatását elsősorban a Bolyai-kollégisták tapasztalták. Mégpedig azért, mert – mint arról már szó esett – éppen a találkozó hetében került sor kenyértörésre a kollégium és a Turul Szövetség között. A Bolyai-kollégium 1942. február 21-én deklarálta az elszakadással kapcsolatos döntést. Ezt követte február 23-án a tényleges szakítás, majd február 24-én az autonóm Györffy István Kollégium (GYIK) létrehozása. A nehéz, kockázatos útra lépő kollégistákat erősítette hitükben a Kálvin téri találkozó pozitív cselekvésre ösztönző eszmeisége és az SDG-s fiatalok meleg rokonszenve. Igazán nem véletlen, hogy a Györffy-kollégium alakuló közgyűlése dr. Soós Géza elnöklete alatt éppen az SDG budapesti központjában, azaz a Kálvin téren zajlott le.

Végezetül, hazánk német megszállásának mementójaként, álljon itt a Kabay Márton Kör 1944 áprilisában kelt utolsó körlevele:

A negyvenes évek elején tagja lett az illegális Kommunista Pártnak. 1943–44-ben a Békepárt egyik aktivistájaként részt vett a nemzeti ellenállási mozgalomban. 1944. október 12-én letartóztatták, majd a Rökk Szilárd utcai gyűjtőfogházból egy németországi koncentrációs táborba hurcolták, ahol mártírhalált halt. Egyik harcostársa, Balázs Béla így emlékezett vissza Cserta utolsó választott tisztségére: „Egy borús, novemberi délután indították útnak a DEF-ről. Túlnyomórészt magyar munkásokból, délvidéki szerb partizánokból, kevés intellektuelből és vagy negyven nőtől állott a transzport. Össze-vissza lehattunk vagy 480-an, mind politikai foglyok, antifasiszták... És mivel szükségét éreztük egy tekintéllyel bíró parancsnoknak, egyhangúan megválasztottuk Cserta Lajos bormunkás elvtársunkat, aki hűvös nyugalmaival és öntudatos szocialista jellemével kimagaslott közülünk.” (PIL 867. f. 1/b. 265. ö. e.)

„Kedves Barátunk!

A Kabay Márton Kör, mielőtt egyelőre a semmittevés homályába süllyed, szeretne becsületesen elbúcsúzni Tőled, aki a körlevélben, konferencián vagy személyes ismeretségen keresztül érintkezésben állottál velünk. Szomorú dolog, ha a tűz kialszik, sokat ígérő közösségek felbomlanak, és aki ilyet lát, [annak] az emberekbe vetett bizodalma, az evangélium összetartó erejében vetett hite rendül meg. Épp ezt a csalódást szeretnénk elkerülni, mikor megírjuk Neked, hogy munkánk megszakítása nem a csökkent lelkesedés, kiábrándult hit, torzsalkodás vagy egyéb bomlasztó erő következménye, hanem kizárólag egyéni életünket átmenetileg másfelé térítő *kényszer*.

Szövetségünk kollégiumaival ellentétben körünk nem keret, amiben jönnek-mennek az emberek, de időnként teljesen kicserélődnek, hanem szorosan összeforrott baráti munkaközösség. Egykét besodródó testvérleléktől eltekintve nem akarunk a kör keretén belül utánpótlást nevelni magunknak, mert barátságunkat és komolyan munkált fejlődésünket csak így látjuk lehetségesnek.

Az ország határán kívül és belül, de a fővárostól távol nyolcan teljesítenek közülünk katonai szolgálatot. Vidéken vannak ketten, túlnyomórészt vidéken tartózkodnak hárman. Csupán hárman élnek Budapesten.

Három év alatt sok mindent csináltunk: jártuk a szórványt, zeneakadémiai ünnepélyt, majd vezetői konferenciát rendeztünk a népfőiskoláért, iratterjesztést végeztünk, könyvnapot csináltunk, vándorkönyvtárat állítottunk fel, kiadtuk ezer példányban a Népballada-estet, vidám és komoly műsort, bábjátékot, karácsonyi örömet vittünk a tanyákra. Megindítottuk a végzett munkát.

Úgy gondoljuk, Testvér, hogy Te, aki fenti munkánkat vagy azok valamelyikét ismerted, csalódást éreznél hallgatásunk miatt. *Erre nincs okod!* Lelkünkben ég a tűz, baráti közösségünket komoly levelek szálai erősítik, és ha Isten megengedi és akarja, úgy katonai kötelezettségünknek eleget téve ismét találkozhatunk majd, és lélekben-szemléletben-testben megerősödve újból bekapcsolódunk a krisztusibb magyar jövőért vívott nagy harcba.

Addig pedig ki-ki bástya a maga helyén. Te is, mi is.”

Függelék

A Soli Deo Gloria Szövetség rövid története⁵⁶

1921-ben alakították meg egy siófoki református teológiai konferencián. Szinte jelképes tehát, hogy az a Balaton-part ringatta a mozgalom bölcsőjét is, amelynek nevéhez a 20. század közepi népi Magyarország legjelentősebb politikai tanácskozásai is fűződnek. Az elindítás pillanatát érzékletes képben örökítette meg dr. Főnyad Dezső lelkész – noha nem említi, de bizonyára az egyik alapító, s a nyolc évvel későbbi első teljes munkaidejű és immár fizetett főtítkárr:

„Különös látványnak volt tanúja 1921. július 11-én a siófoki fából ácsolt színház üresen kongó nézőtere. A színpadon harminc egészen fiatal diákember állt körül egy korhadtt lábú asztalt s egyenként odalépve a gyenge alkotmányhoz, tollat mártva aláírtak egy papírost. ...Ez a harminc diák így alapította meg a Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetségét. Csendben, ahogy a nagy dolgok nőnek.”

Az alapítók kifejezett célja a teológiák evangelizálása volt – írja ugyancsak Főnyad, majd így folytatja: – „Ez a magyarázata annak, hogy a Szövetség eleinte a teológiákra szorítkozott, zárt jellegű volt, és inkább befelé dolgozott. Már 1921-ben, a kiliti konferencián nyíltan kimondották, hogy új lelkipásztortípus kialakításán munkálnak. [...] Egy sereg gyakorlati terv is felmerül: teológus internátus létesítése Pápán, teológustelep, könyvkereskedés és könyvkiadó vállalat alapítása.”

Közéletünk szerencséjének is tekinthetjük, hogy nem sikerült tisztán teológusmozgalommá fejleszteni a szövetséget, kaput kellett nyitni a nem teológus diákságnak is. Ezt jelzik az 1924-ben Gödöllőn, majd az 1925-ben Zánkán és Kápolnásnyéken megtar-

⁵⁶ A szerző kiletét eddig nem sikerült megállapítani. Az összeállításból részteket közöl: Szárszó, 1943. I. m. 67–74.

tott konferenciák is, amelyekre már hatalmas tömegben vonul fel a világi ifjúság. Sőt, már a külföldi diákság követői is megjelennek.

S hogy a konferencián volt ez idő tájt a legalkalmasabb toborzó lehetőség a mozgalom számára, erről tanúskodnak ezek az évenkénti rendezvények is, lényegében még a kezdeti időszakból: Kiliti 1921, Gönc 1923, Gödöllő 1924, Zánka, Kápolnásnyék 1925, Bakonyszentkirály, Tata, Polgárdi, Eger, Poroszló, Aggtelek 1926, Fadd, Diósgyőr 1927, Mezőszentgyörgy 1928, Cegléd 1928, Debrecen 1929, Szárszó 1930, Szeged 1931, 1933, Sárospatak 1933, Mátrafüred, Decs, Fót, Hajdúböszörmény 1934, Tápiószele, Mátrafüred, Debrecen 1935.

S itt van 1928 óta a szárszói telep, a nyarankénti legalább 15 itteni konferenciával, 800-1000 résztvevőjével. Maga a Balaton is nagy újdonság lehetett akkoron, különösen a más országrészi és szegénysorsú fiataloknak. Feljegyezték, hogy jöttek ide gyalog, biciklin is messze vidékről az ifjak. Sok diák 300–400 kilométert is gyalogolt idáig. Tényszerű adat, hogy az első két évtizedben, mintegy 200 SDG-s konferencián, 25 000–30 000 résztvevő fordult meg.

Ez az ismertetés úgyszólván kizárólag csak a Szövetség közéletiségéről szól. Hamis volna azonban a róla vázolt kép, ha nem említődne mindenekfelett való vallásos volta, szüntelen hitlesteremtő munkája. Erről azért is szólni kell, mert a diákság körében kifejtett szociális misszió, a külvárosi szegények támogatása, a börtönlátogatások, úgyszintén a magyarság sors- és létproblémáival való azonosulás – hogy csak ezeket említsük –, nem képzelhető el az SDG-n belül megnyilvánult evangéliumi lelkület nélkül. Tény viszont az is, hogy a nemzedékváltások szerint – így a 20-as, 30-as, majd a 40-es évek nemzedékeiben lényeges hangsúlyeltolódások voltak a közéletiség és a hitbeliség mértékében. Ez még a lelkészek szemléletében is változó színeződésű volt, jelölül annak, hogy egy fejlődő mozgalom fejlődőképes emberei mindig valóságosan élnek benne koruk gondjaiban, törekvéseiben, s annak hű kifejezőivé és képviselőivé válnak. Ily módon a mozgalom második évtizede már a magyarságprogramnak nevezhető felismerések és célok tudatosodásának és tudatosításának a kora is.

Ezt a „világiasodási” folyamatot a következő tények jellemzik. 1927 márciusában kiadja a Szövetség Makkai Sándor Ady-tanulmányát, *A magyar fa sorsát*. Ezzel a közérdeklődés középpontjába kerül a mozgalom. Az írás körül nagy vita bontakozik ki.

Az 1929. évi közgyűlés erőteljesen foglalkozik az idegenbe szakadt magyarság súlyos helyzetével. Ünnepélyes deklarációjában hangoztatja, hogy: „magyar fajtánk százezrei a földkerekség minden táján kétségbeejtő elhagyatottságban vívják tusájukat. ...A református diákság sorsukat állandóan napirenden tartja, problémáikkal foglalkozik, gyűléseit, konferenciáit, lapját bocsátja a nagy ügy szolgálatába.”

A Szövetség 1932 őszén Csaba Rezső és Pap Béla irányításával meginduló *Új Magyarság* című lapja már azt tekinti feladatának, hogy felekezeti különbség nélkül elérhesse az új országépítésre vállalkozó ifjúságot.

A más szervezetekkel való kapcsolat is világnézeti hangsúlyú. Így főként az 1925-27-es években rossz viszonyba került a Bajtársi Mozgalommal, a német Burschenschaftoktól kölcsönzött szervezetük, ceremóniájuk és tányérsapkájuk miatt. A bajtársi egyesületek ekkor meg is tiltják tagjaiknak, hogy az SDG összejövetelét látogathassák. E nézetkülönbség[n]ek a *Református Diákmozgalom* 1931. évi június havi lapszámában is van jellemző nyoma:

„Azt halljuk, hogy mozgalom indult a Bajtársak német tányérsapka viselete ellen. Szeretnénk kalapot emelni az előtt, aki ezt a mozgalmat megindította. A legnagyobb szégyene a magyar főiskolásoknak, hogy ezt a kérdést még mindig nem tudták megoldani. Mit szólnánk ahhoz, ha a magyar nemzeti hadsereg német egyenruhát viselne? Elvégre a bajtársi mozgalom ifjú magyarok hadseregét próbálja úgy-ahogy megszervezni. Miért használ ebben a munkájában német jelvényeket, és legfőképp miért honosít meg táborozásiban nürnbergi diákromantikát?” („Szem és fül” rovat.)

Az *Új Magyarság* című lapot felváltó *Magyar Út* már a népi mozgalom legfőbb orgánuma lesz. Politikai programja valójában ennek a lapnak a hasábjain születik meg. 1935-ben hat számon át cikkek formájában tárgyalja a magyar ifjúság helyzetét, feladatait, hogy azután [M]érlegen a magyar ifjúság cikkében foglalja össze a kibontakoztatott vitát és felmérést. E cikkek annál termékenyí-

többek és életszerűbbek, mert ekkor a népi mozgalom zászlóvivői és a lap szerkesztői, munkatársai is fiatalok. Valójában Darvas József és Kovács Imre is itt bontakozik ki. Itt lát napvilágot széles medrű cikksorozata, a *Hogyan él a magyar nép?* (a földbirtokos, a mezőgazdasági munkás, az intelligencia, a paraszt, a főiskolás diák). Állandó téma a szomszédainkról szóló tudósítás, a kritikus szellemű írások a hitleri Németországról. Feltűnik a tanulmányírók között Féja, Kodolányi, Németh László, Veres Péter. Féjának a Múzeum-kertben 1937. március 15-én elhangzott beszédét, a *Magyar Márciust* is itt olvashatjuk. A *Református Diákmozgalom* pedig a Márciusi Frontot támadók ellen írt választ közöl Barcza Gedeon tollából. Íme, *Református Diákmozgalom*, 1937. 8. szám:

„A Márciusi Front 12 pontja ellen indított, mindinkább elfajuló küzdelem nem méltó azokhoz az eseményekhez, amiket márciusi névvel illetünk, és amelyek örökösének a magyar ifjúság vallja magát. Nem magának a vitának vagyunk ellenségei, valljuk, hogy az, üdvös eredményeket hozhat, de csak akkor, ha az ifjúság az értelem s nem csupán az érzelmek tüzén bocsátja át problémáit, s igazságkeresésében egyedül az igazság megtalálásának a vágya vezeti.

Semmiképp sem lehet üdvös, ha a problémákkal való szembenézés és azok megtárgyalása helyett az obstrukció eszközeihez nyúlunk. Mert az is obstrukció, ha valakinek szólásjoga ellen nem az érv, hanem a tényelferdítés és félremagyarázás rosszhiszeműségének fegyverét fordítják. Rosszhiszemű félremagyarázás a Duna-konföderáció még ki nem bontott fogalmának, tehát a jövő megoldhatása napi események fölé emelő és nem azok közé ékelő gondolatának hazaárulás vádjával illetése; rosszhiszemű félremagyarázás, hogy a keresztyén, nemzeti gondolatú sorból e program kiesik s azzal szembeállítható volna. Mintha bizony a keresztyén nemzetiség nem fajtánk minden téren való segítségét követelné, s mintha a segítség toldás-foldással volna megoldható. A nemzeti gondolat nem megfutást követel a tények elől, és nem az elviselhetetlenbe való belenyugvást, hanem azt, hogy a kiút lehetőségeivel józanul számoljunk.

Ha különbözők a vélemények, megvan a lehetőség a szakadékok kiegyenlítésére, de ehhez szükséges, hogy az erők összecepa-

pása az előtérben, és ne a háttérben történjék, szó és gondolat fedje egymást. A Márciusi Front kötelessége, hogy félremagyarázott programját, nézeteit fejtse ki. A másik oldal pedig – a gyanúsítás és vádaskodás mindent, jót s rosszat egyaránt emésztő lángján túl – érdembelileg kell hogy véleményt mondjon és állást foglaljon.

Egyetemi és egyetemmel kapcsolatban levő ifjak feje arra való, hogy gondolkozzanak vele, s nem arra, hogy egyetlen gombnyomás indítására a tehetetlenségi nyomaték buktató erőinek adjanak könnyű alkalmat.”

Ebben az esztendőben az évenkénti virágvasárnapi konferenciák ez évi ünnepségén, a Vigadóban, már diákok és nem diákok ülnek együtt, s az egyik előadó, Komjáth Aladár a munkanélküliség ellen tart hatásos beszédet. Az alkalomról tudósító Református Diákmozgalom erős rendőri készültségről is hírt ad. Nem a szelek kivonása ez a vitorlából, hanem a fenntartás nélküli, cselekvő részvétel a kar feladataiban. Aminthogy két évvel később, ugyancsak a vigadói hasonló alkalmon, Vatai László⁵⁷ a lengyel-magyar barátságról beszél. A résztvevők száma is mintegy 1500 fő. A rendezvények esti programja Kodolányi *Földindulás* c. darabjának a megtekintése volt.

S hogy egy másik ágát lássuk az SDG-s „világi” munká[j]nak, nyúljunk vissza a 34-es évhez. Ekkor bukkan fel egy Magyar Testvériség Konferenciája elnevezésű rendezvénytípus. Az első ilyen Fóton van parasztfiúk, iparoslegények, kereskedősegedek és diákok részvételével. Az író Szabó Pál is előadó itt. „Egymás mellett idegenül” – ezt a címet adta beszédének, hogy kifejezze a rétegek

⁵⁷ Dr. Vatai László (1914–1993) irodalomtörténész. A sárospataki református teológián (1936), majd a kolozsvári egyetem bölcsészkarán (1942) szerzett diplomát. Közben 1936–1938 között Belfastban, majd az USA-ban is folytatott egyetemi tanulmányokat. 1936-tól 1940-ig az SDG titkára. 1940–1942-ben a konventi főiskolai lelkész volt. 1939–1944 között a *Református Diákmozgalom* című lapot szerkesztette. A német megszállás után részt vett az ellenállási mozgalomban. 1944 novemberében a nyilasok elfogták és 10 napig fogva tartották. 1945-től kiskgazdapárti országgyűlési képviselő, Nagy Ferenc miniszterelnök egyik tanácsadója. 1945–1946-ban a VKM diákszociális, majd kultúrpolitikai osztályának a vezetője volt. 1947-ben az ÁVO letartóztatta, és a Népbíróság 1947. augusztus 29-én a Miskéth-perben 6 hónapra és 15 napra ítélte. Ezt a Népbíróságok Országos Tanácsa 15 nappal enyhítette. Végül 1947 szeptemberében szabadlábra helyezte. Még az évben Svájcba, majd az USA-ba disszidált.

egymáshoz való viszonyát. 1935-ben Tápiószelén volt ilyen jellegű rendezvény, hogy aztán hét évvel később ugyancsak Testvériség Konferencia elnevezést kapjon az 1942. évi balatonszárszói találkozás is.

Volt a Szövetségnek József Attilával is kapcsolata. Egyetemi hallgatókból 1933-ban alakult énekkarának a vezetője, Ottó Ferenc kérte fel a költőt egy Bach-korál [szövegének] fordítására. Előadásán, a Kálvin téri templomban József Attila is megjelent.

A köz dolgaiban való tudatos részvételt tanúsítják az SDG vezetőinek a nyilatkozatai is. Főnyad Dezső ezt írja például 1936-ban: „A Szövetség régibb nemzedéke elvi küzdelmeivel elsősorban egyházpolitikai harcmezőn forgolódott, és öntudatlanul is innen mérte le s ebből a szempontból értékelte a mozgalmat, viszont a fiatalabb seregnél már nem az egyházpolitikai irányok versengése lüktetett, hiszen ez a harc már elülőben volt, hanem a magyar református kereszténység és a magyarság létküzdelme, amely a harmincas évek után a lét és nemlét határára tolódott... az új nemzedék munkája a régivel szemben olyanféle viszonyban van, mint a filozófia a szaktudományokkal.” Ha a mozgalom nem enged utat a nemzedékváltásnak, „bevallja, hogy már nem diákmozgalom, s nem is akar az maradni. De ezzel halálra ítélte volna önmagát, vagy jobb esetben élő anakronizmusként lebegett volna még egy évtizedig a magyar diákság tovamenetelő századai felett.”

Kiss Sándor főiskolás lelkész – korábban szövetségi főtítkárral volt, s egyik szerkesztője a *Magyar Útnak* – ezt az újabb szakaszt második korszaknak nevezi, az intézményesülés idejének. Ekkor érzi a Szövetség, írja, „hogy azt kell elvégeznie, amit mások nem csinálnak”. Majd így ír: „látja azt is, hogy a magyar diákság különös mértékben várja a tények beszédét. Unja már a tétovázást, csak az események, a tettek nyelvét érti.”

Mai megítélésben a harmincas évek SDG-jének a közéletisége a Márciusi Fronttal való azonosulásában jut el a legmagasabb szintre, a diákmissziójában pedig a diákok létszükségleteivel való törődésében és internátusai létesítésével teszi a legtöbbet.

Magát a diákszociális munkát a mozgalom hősi eposzának is nevezik. Kezdetként 1926-ban megszervezik a karácsonyi segélyezést. Öt diákot teljesen felöltöztetnek, kiosztanak nagyszámú

élelmiszeres csomagot és pénzbeli segílyt adnak. Áradnak az adományok is. Az első csomag Hódmezővásárhelyről: 3 nyakkendő, két gallér, egy pár harisnya, egy felöltő. Ez Főnyad Dezső összefoglalója, majd így ír:

„...De a nyomor egyre nő, és nehéz lépést tartani vele. Ekkor határozta el Töltéssy Zoltán, hogy a diákszociális osztályt meg kell szervezni. Elöttem van alakja, amint ballagunk a Lónyai utca esti félhomályában, meggy mellett, magas homlokán kidagadnak az erek, amikor megszólal: »Inkább koplalni fogok otthon a gyermekeimmel együtt, és lemondunk a vacsoránkról, de ennek meg kell születnie.« Másnap már beállított egy tervezettel: ebédeltetünk a családoknál. Budapest és a vidék református családait megkérjük, hogy fogadjanak asztalukhoz egy-egy diákot hetenként egyszer. Az akció elindult. 1928 februárjában már 50 ebédet adtunk budapesti családoknál.”

Az áldozatkészség a mozgalomért is egészen magasrendű. Már a kezdetekben bontakozik ki ez is. Az úgynevezett sáfármozgalom⁵⁸ elindítója az a Dobos Károly, akinek alakját Veres Péter is megörökítette az *Ország útján* című, a háború alatti és utáni életéről szóló könyvében. Ez az ifjúsági lelkes bújtatta [sic] ugyanis az író-politikust 1944-nek a reá nézve legveszélyesebb heteiben. Az úgynevezett sáfármozgalom elindítói és résztvevői jövedelmük tizedét ajánlották fel: családi misszióra ennek a harmadát, az SDG szervező, propagandamunkájára egyhatodát, a leendő balatoni telepre szintén egyhatodát, perselybe, baráti s református intézmények támogatására a tized egyharmadát adják. Májusi tizedük kétharmadát fordítják a nyári konferenciai segílyekre. Dobos mellett Csontos Béla, Ecsedy Aladár, Horváth László, Komáromi János, Kováts Zoltán, Töltéssy Zoltán és Vasady Béla a tagok.

A diákinternátusok létesítésük szerint így következnek: 1931 – 13 főiskolás fiú számára, 1933. szeptember – 15 főiskolás leánynak. A főiskolás fiúinternátus később 26, majd 52 személyesre bővül, s egészében 80-100 diáknak sikerül internátusi elhelyezést nyújtani.

⁵⁸ Az SDG anyagi javai felett örökődő, elosztó mozgalom.

A diákmegélhetésre legkritikusabb 1934–35-ös esztendőben naponként 52 diák ebédjéről gondoskodnak, az 1933-ban megalakult menzán pedig 80–150 főnek főznek ebédet és vacsorát.

Az SDG legnagyobb szabású diákszociális létesítményének, egy diákház felépítésének a tervét a háborús végkifejlet akadályozta meg. A megvalósítás 1940-ben kezdődött el. A főváros adományozott is erre a célra egy 1300 négyszögöles telket a mai Skála Áruház melletti piactér helyén. Az SDG a költségek egyharmadának az előteremtését vállalta, s 1943 szeptemberéig téglajegyek formájában 294 255 forintot össze is gyűjtött. Ez a diákház elsősorban szegény sorsú főiskolások és középiskolások internátusaként működött volna.

A Szövetségnek az egyházon belül – ha nem is volt éppen ellenzéki szerepe vagy magatartása, de friss és újító szellemiségéből eredően, nagy mozgáskészsége és új vállalkozásai miatt – ellentétei mégis támadtak. Intézményes formát a fölülről jövő rosszallások vagy intézkedések 1934-től ölthettek, amikortól az Egyetemes Konvent átveszi a Szövetség feletti irányítást, noha ez úgy történik meg, hogy autonóm jellegét azért biztosítják.

A Konvent három intézkedése, illetve véleménye jó fényt vethet az SDG megítélésére, másrészt a nála konzervatívabb főhatóság jellemzésére.

Időrendben lássuk ezeket:

Pap Béla: „Amint az már az elmúlt év folyamán is előrelátható volt, az Egyetemes Konvent Missziói Bizottsága nem tartotta helyesnek, hogy a Soli Deo Gloria Szövetség olyan könyveket (Matolcsy Mátyás: *Agrárpolitikai feladatok Magyarországon*) és lapokat (*Magyar Út*) adjon ki, amelyek nem kimondottan diák és evangéliumi jellegűek. Ezért a Szövetség elnöksége a további bonyodalmak elkerülésére 1935. május 13-án tartott intézőbizottsági ülésén, külön szerződésben foglaltak alapján, a *Magyar Út* tulajdoni és kiadói jogát Pap Béla felelős szerkesztőnek adta át.”

Egy „Magyarok” kezdetű röpcédulát az SDG főiskolás tagozata is aláírt. A konventi missziói bizottság diákmissziói albizottsága emiatt nyilatkozatot kért az SDG lelkészeitől, hogy a Szövetség semmiképpen sem vesz részt pártpolitikai jellegű tüntetésekből. Válaszul dr. Kiss Sándor, dr. Főnyad Dezső és Morvay István kon-

venti missziói státusú SDG-s lelkészek 1938. január 12-i kelettel a következőket jelentették ki: „Az ifjúság politikai iskoláztatását az egyház érdekében elengedhetetlenül szükségesnek tartják, s a magyar nemzeti élet ellen vétkeznék egyházunk, ha lehetetlenné tenné ifjúságunknak a politikai iskolázottságra való felkészülését.

A harmadik véleményeltérésre az 1943-as konferencia adott okot. A legfelsőbb egyházi vezetés, ha nem is támadta az SDG-t, de az 1944. évi május 4-i konventi ülésének jegyzőkönyve szerint helytelenítését fejezte ki.

„Az Egyetemes Konvent felkéri az SDG Szövetség vezetését, hogy mielőtt a diákmisszió túlmenő munkát kezdeményez, mint pl. a *Magyar Élet*, sokféle oldalról megvilágított és sokféle véleményt teremtő konferenciát, erre vonatkozólag a konventi misszió bizottságot keresse meg.”

A szövetség vezetőinek a legnehezebb időkben való magatartásáról csak tényszerű beszámolókból, nyilatkozatokból vagy éppen valamely támadással kiváltott védekezésből szerezhetünk tudomást. Mély vallásosságukból is táplálkozó szerénységük miatt ugyanis ők maguk nem beszéltek arról, amit lelkiismeret-beli kötelességüknek tekintettek. Ezek alapján vessünk fel néhány arcélt, dr. Kiss Sándorét, a szárszói konferenciák vezető lelkészéét, Bognár István alelnökét, a 43-as konferencia elnöklő vezetőjét és dr. Soós Gézáét, az SDG elnökéét.

Kiss Sándor dátum nélküli kézírata a *Haladás* című hetilap egy méltatlan és denunciáns támadására (évszáma ennek sincs, csak augusztus 8-i és 22-i lapszámra hivatkozás van benne; Kt.d.5187-es sorszámon megtalálható a sárospataki gyűjteményi kézírattárban) íródott. (Ez a lap még Illyés Gyulát is támadta, aki „betűcsibésznek” nevezte kemény válaszában az alaptalanul vádaskodót.) Ebből lássunk két részletet: „Mint Soli Deo Gloria szövetségi főtitkár már a 30-as évek elején nyilván egyetlen voltam, aki a kommunista felfogás miatt elítélt egyetemi hallgatókat börtönükben látogattam s ügyeik elintézésében sokat tevékenykedtem (pl.: Bertók János, Márton János). Külföldi tanulmányaim alatt természetesen mindenfajta ifjúsági réteggel volt találkozóim. Azonban amidőn hatalmának tetőpontján volt a német nemzeti-

szocialista ifjúsági munka, akkor kerestem fel a berlini szovjet követséget, hogy megtartandó tanulmányaimhoz anyagot kapjak, s a magyar református egyház érdeklődőit tárgyilagosan tájékoztathassam az ún. baloldali ifjúsági munkákról... A nyilas uralom legnehezebb napjaiban több zsidó származású fiatal atyánkfíát rejtettük az SDG Szövetség balatonszárszói telepén, s egyéb lehetőségeinket latba vetettük, hogy mind ők, mind a magyar fiatalság az elhurcolástól mentesüljenek.

Bognár István Budapest ostromakor halt meg. A számos aláírással ellátott és itt közölt nyilatkozat hű és jellemző képet fest személyéről. Az aláírók között ilyen nevek olvashatók: Kovács Imre, Veres Péter, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Varga Béla stb. Vagyis lényegében azoknak a nyilatkozatai, akik idehaza voltak s az ellenállási mozgalomról áttekintésük lehetett.

„Pro memoria...

Bognár István bajtársunk a független, demokratikus Magyarország eszméjének egyik legrégebbi harcosa és vezető egyénisége volt. Ez a cél vezette minden lépését több mint egy évtizeden át. Ez vezette a gondjaira bízott ifjúság nevelésében és abban a szakadatlanul végzett fáradhatatlan munkájában, hogy a magyar munkásságot és a haladó értelmiséget közös frontba tömörítse.

Évtizedes munkájának eredménye az ellenállási mozgalom szervezésénél – amelyben éjt nappallá téve dolgozott, és amelynek egyik kiemelkedő szervezője volt – bontakozott ki. A mozgalom fegyveres résztvevőinek nagy része volt diáktanítványainak sorából került elő. Az ellenállás minden vonalán ismert és megbecsült egyénisége révén nagyrészt neki köszönhető, hogy az eleinte különálló mozgalmak egyesítését létre lehetett hozni, amely egyesülésben az összes politikai pártok és illegális mozgalmak, valamint a honvédség képviselői egységes fronton tömörültek.

Lakása központ volt, ahol a szálak összefutottak, mint az ellenállási megbeszélések állandó gyülekezési helyén, és hosszú időn át búvóhelye az üldözötteknek. Később, mikor a Gestapo zaklatásai elől bujdosnia kellett – még akkor is szervezte az ifjúságot az

ún. „Kiska” századok⁵⁹ illegális ellenállási vonalain –, és mentett meg ezenkívül számos fiatal magyar életet az elhurcolástól.

Fáradhatatlan szelleme és izzó hazaszeretete egy pillanatra sem – a belváros 5 napos ostroma idején sem – nyugodott, amikor a harci helyzet miatt a szervezet összeköttetései ideiglenesen szét-szóródtak. Miközben azon fáradozott, hogy összeköttetést találjon és a harci helyzet állását kémlelte, érte őt az életét kioltó géppisztoly sorozat, a felszabadítás előestéjén, 1945. jan. 17-én.

Amire feltette életét, amiért több mint egy évtizeden át dolgozott, a független, szabad, demokratikus Magyarország születését nem érthette meg. A hazáért kioltott fiatal életével ismét a magyar sors, ismét a magyar élet egyik sokszor visszatérő tragikuma teljesedett be.”

Az SDG 1946. évi közgyűlésének jegyzőkönyvében ezeket olvashatjuk dr. Soós Géza elnök jelentéséből:

„Minden lehetőséggel igyekeztünk végezni lelkész missziói munkánkat s az evangélium tanításából folyó fokozott emberbaráti munkánkat: üldözött, ún. baloldali magyar testvérek, lengyelek, hollandok stb., külföldiek, valamint zsidó és zsidókeresztyének rejtegetését, mentését. Volt idő, amikor budapesti Központunkban és Menzánkon, szilicei és szárszói táborunkban egyaránt szinte kizárólag rejtett személyek tartózkodtak éjszakánként. Mellette Szövetségünk majdnem minden munkatársa hamarosan csatlakozott a szervezkedő ellenállási mozgalomhoz. Az egyik fontos sejtnek Bognár Istvánnal ketten lettünk az összekötői, és mindkettőnk lakásán, az SDG Központban, internátusokban felváltva bujkáltak [sic] fontos emberek s adtak helyet fontos gyűléseknek. A mai közéletben szerepet játszó vezető emberek közül többen megfordultak üldözöttekként, ill. a földalatti mozgalom tagjaiként helyiségeinkben. Természetesen a Gestapó ügynökei is több alkalommal a »vendégeink« voltak. Ma is előttem van Bognár István komor arca, amikor közölte, hogy éjjel 3-5 között átkutatták az Internátust, s főleg utánam érdeklődtek. Ugyanez történt a Központ-

⁵⁹ KISKA – Kisegítő Karhatalom – félkatonai szervezet; 1944 novemberében a felosztatott Nemzetőrség örökébe lépett a honvédség keretei között. Kizárólag Budapesten működött. Számos KISKA századnak szerepe volt az antifasiszta ellenállásban.

ban is hajnali 3–5 között, és másutt is. Amikor Bajcsy-Zsilinszky Endréeket összefogdosták – akikkel együtt dolgoztam –, akkor minket is börtönre, ill. bitófára szántak. Jelenlegi tisztikarunkban legtöbbet szenvedett Vataj László testvérünk, akit több régi hűséges tagunkkal együtt hetekig kínoztak a Gestapó börtön[é]ben. Engem Isten több alkalommal csodával határos módon, 4-5 perces időkülönbsétek révén mentett meg a kínzásoktól, talán a haláltól. Bognár Istvánnal mind szövetségi, mind ellenállási mozgalmi területen a legteljesebb baráti egyetértésben dolgoztunk. Az ő feladata volt az üldözött baloldali vezetőkkel kapcsolatban lenni, az enyém főként katonai és polgári hatóságokkal, sajtóemberekkel, szabotálókkal.

Mikor december elején szükségessé vált, hogy egyikőnk a balkáni főhadiszállásra repüljön, másikunk az arcvonalon menjen át az oroszokhoz, úgy állapotunk meg, hogy nyelvi ismereteim miatt nekem kell a hosszabb utat választanom. Ő vállalja a rövidet, de éppoly kockázatosat. Mikor december 3-án az ellenállási vezetőktől – többek között a jelenlegi köztársasági elnöktől⁶⁰ feleségén keresztül – a végső utasításokat megkaptam, s biztos volt, hogy 5-én reggel indulnunk kell, 4-én éjjel a Körtér és a Gelért Szálló között órákig sétáltunk Bognár Istvánnal kettesben és megbeszéltük részleteiben, mit csinál ő és mit én a mozgalomért, *nemzetünk, egyházunk* jövőjéért. Különleges munkáját, néhány tervét csak vázlatosan említette, baloldali munkatársainak nevét biztonsági okokból nem is kérdeztem tőle, s így fel sem tudjuk mérni, mindannyiunk szempontjából mekkora kincseket vitt magával a sírba.

Miután több küldöttséget segítettem átjutni az oroszokhoz, de onnan válasz nem érkezett, az ellenállási mozgalom megbízott, hogy a balkáni főhadiszállásra menjek le, és onnan próbáljak egy akciót [szervezni] Budapest megmentésére. Azután külföldi kapcsolataink megerősítésére Svájcba kellett volna jutnom és 3 hét múlva Szegeden jelentkeznem. Bár nem voltam katona, misszióm elvégzése után angolszász hadifogolynak nyilvánítottak, és nem

⁶⁰ Tildy Zoltánról van szó.

juthattam tovább. Már februárban megengedték azonban, hogy a római orosz követségen hazatérési engedélyt kérjek.

Külön is meg kell itt emlékezni Bognár Istvánról, a Szövetség ügyvezető alelnökéről, aki csendes szóval, a dolgok, események jó látásával szólt bele mindig az ügyek menetébe, s akiről még közvetlen munkatársai sem gondolták volna, hogy ő tartja a *kapcsolatot a baloldaliak* felé. Életének tragikuma, hogy az utolsó órában, amikor a harcok már házuk közvetlen közelében folytak, egy eltévedt golyó áldozatául esett. Később hallottuk róla, hogy Rajk Lászlóval volt kapcsolata az ellenállásban.”

Az SDG szervezeti jelentőségét hálózatának országos kiterjedtsége is bizonyíthatja, úgyszintén szilicei és bodrogkeresztúri üdülő- és konferenciázó telepe. Ezek külön ismertetést és bemutatást érdemelnének. Ezúttal elegendő talán csak az az adat, hogy a szövetségnek 1943-ig húszezer tagja volt.

Kézirat. PIL 996. f. 5. d.

Gergely Ferenc kérdései Havas Gáborhoz az SDG tevékenységéről⁶¹

...

2.) Kik, mikor és miért kezdeményezték a Kör megalakítását?

...

6.) Milyen volt az SDG vezetősége, személy szerint Soós Géza, Bognár István és a Kör viszonya az alakuláskor és a háború éviben?

7.) Milyen volt a Kör és a felső egyházi vezetés viszonya, főként 1943 ősztől?

8.) Milyen teológiai irányzathoz, ideológiához, politikai irányzathoz (esetleg párthoz) tartoztak (csatlakoztak vagy csak közel álltak?) a Kör tagjai, ill. az SDG vezetői?

...

⁶¹ A levélváltást Gergely Ferenc szíves hozzájárulásával közöljük.

10.) Mi a Kör és az ún. végzett munka között a kapcsolat lényege? Milyen megfontolás alapján bízták és kik ez utóbbi megszervezését?

...

14.) Kik és mióta tervezték az 1942. februári zártkörű paraszttalálkozót? Hogyan zajlott le? Hogyan s milyen jellegű kapcsolat alakult ki az OIB és a Kör (SDG?) között?

15.) Ságvári valóban részt vett-e a megbeszéléseken – egy napig? – Az összejövetel sikere és a rendőri zaklatások hogyan hatottak a Körre, hogyan fogadta az SDG és az egyházi vezetés?

...

Budapest, 1981. augusztus 27.

Gergely Ferenc
Tanár-történész

Református Zsinati Levéltár, 24. f. k/1. doboz.

Dr. Havas Gábor

Válaszok Gergely Ferenc kérdéseire

...

2.) A már nem diák – szenior – tagozat néha initatokat [sic!], összejöveleteket tartott, más időszakban inkább pártfogói funkciója került előtérbe. A Kör megalakításának egyik motívuma innen ered.

A másik: a Szilágyi Dezső téri egyházközség keretében működött egy SDG-kör, végzetekből, s működött (lehet, hogy ez éppen a negyvenes évek elején alakult, nem tudom) Újpesten is: a Lajos kör.

Harmadik motívum: magam is újabb s újabb indítványokkal próbáltam életre hívni a „végzett mozgalmat”. 1939-ben érettségiztem, apám nem élt, dolgoznom kellett. Mint cserkész, mint SDG-s kollégista közönséghez szoktam, nem tudtam meglenni nélküle. Diák már nem voltam, így nem fértem be a Szövetség tradicionális keretébe, ezért a kereteket kellett kitágítani.

Az akkori egyetemi lelkész, dr. Kis[s] Sándor megértette, bátorította kezdeményezésemet.

39-től a Kálvin térre végzett összejöveteleket hívtam össze a László vezetése alatt működő budaiakat is idecsődítettem. Az összejövetelnek evangelizációs teadélután jellege volt, emlékezetem szerint karitatív tevékenységgel bővítve.

Ezek nem elégítettek ki. Néhány hasonszörű „befütött” fiúval aztán ott-ott maradtunk beszélgetni, majd rendszeresen, hetenként összejöttünk külön is. Legalább 8-10 összejövetelel túl voltunk már, mikor Nagy Laci [Ohati Nagy László] javasolta, vegyük fel a Kabay Márton nevét (1940. június-július.)

...

6.) Atyai barátunk volt az említett Kiss Sándor lelkész, tanácsaival, jó szóval, mozgásaink megbecsülésével új s új akciókra serkentett. – Soós Géza minden becsületes mozgást – köztünk a miénket is – támogatott. – Bognár Istvánt, Szóts Jánost, a vezetőség bízta meg a velünk való kapcsolat tartásával; ez mindig csupán érdeklődés volt, sem irányítást, sem korlátozást nem éreztünk. Helyiség, nyomda, anyagiak, rendezvények kérdésében minden támogatást megkaptunk, amit kértünk.

Nem kaptunk intést rendhagyó magatartásunkért sem. (Általában késő éjjelig ottmaradtunk, kapuzárás után mentünk el, hangosan énekeltünk, több erős dohányos akadt közöttünk, s később akadt egy – feltűnően csinos és okos lány is, aki részt vett filozófiai-politikai vitáinkon. Volt olyan periódus, amikor egyikünk jobb híján a hallban lévő fotelekben aludt éjszakánként.)

7.) Csak az SDG vezetőségével voltunk „felfelé” kapcsolatban.

8.) Sokfelé tájékozódunk, Szabó Dezsőtől a Turulig, s hamarosan együtt és külön-külön is egyértelműen a népi írók mellett kötöttünk ki. Ez volt a választóvíz mások megítélésében, nem a bal- vagy jobboldalisága. Elfogadtuk Főjót, Erdélyi Józsefet, Szabó Dezsőt, s egy másodpercig sem zavart másik oldalon annak ismerete, hogy a szinte bálványozásig tisztelt Veres Péter marxista.

Többen a Népszava-kiadványokból ismertük a marxizmust, ezt a kapitalizmus átfogó, helytálló bírálatként kezeltük, egyetértettünk vele, tetszett radikalizmusa is. Jómagam két évvel idősebb barátom, Kemenes János jóvoltából 16 éves koromtól közel kerültem a kommunista eszmékhez. (K. J. volt a Verbőczy – ma Petőfi – gimnáziumban az önképzőkör elnöke, magam aktívja ennek.)

Később, amikor mi részt vettünk OIB kiscsoportok összejövetelein a vasasoknál, közülük még többen hozzánk jártak, úgy ízlelgettük egymás ateista, ill. transzcendens nézeteit, mint az új szerelmesek egymás véleményét: fontosabb volt a közös cselekvési program, biztosak voltunk a háború utáni új rendben együttműködésünket illetően. Katolikus, zsidó, ateista – a kaszt-rendszer felrobbanása szempontjából, tehát szempontunkból is – közömbös volt.

10.) A Kör nyitott volt: Semmiféle formalitás (alapszabály, „tagság” stb.) nem korlátozta tevékenységét, mindenkihez nyílt sisakkal közeledett és magát részben autonóm egységnek, részben pedig egy kiépítendő SDG végzett mozgalom elsőszámú aktívájának tartotta. – Később Borvető Béla személyében a végzett mozgalomnak már titkára is volt, ugyanő a kör legaktívabb tagjai közé tartozott, ő és Juhász Sándor – amikor nem katonáskodtak – Püski alkalmazottak is voltak, s így az összefonódást személyükben is biztosították.

A Kabay akcióképes kis egység volt, ezzel szemben a végzett mozgalom a szerveződés jegyeit hordta magában, konkrét egyház-községek köré alakult bibliakörökből állott.

...

14.) A Bólyai (később Györffy) Kollégium munkásságát ismerve 1941 őszén a Kabay Körben úgy döntöttünk, hogy a konferenciára nem annyira az SDG-seket, mint inkább a parasztfőiskolásokat hívnánk meg, ily módon a találkozó jellegét eltolva a népi mozgalom, földkérdés, faluszervezés és -vezetés felé. A Bólyaiban Sipos Gyulával, Kardos Lászlóval ebben megegyeztünk.

November–december folyamán lemondóan-sajnálkozva regisztráltuk, milyen kár, hogy munkásokat nem ismerünk s így nem lehet találkozónk háromoldalú. (Kezdetől zárt – csak meghívottak részvételével folyó – konferenciára gondoltunk, kerülendő az üresjáratokat és éles előadásokat, éles hozzászólásokat várva.) Somogyi Imre Nürnberg utcai lakásán is mint sajnálatos tényrt mondtuk el ezt a hiányérzetünket, Imre tette aztán lehetővé a kapcsolatok fölvételét az OIB-vel, s így alakult ki 41/42 fordulójára az 50-50-50 tagú találkozó terve.

Koós Bélával, Cserta Lajossal és másokkal találkozva nem firtattuk kiket képviselnek, honnan jönnek, mint ahogy ilyen kérdéseket ők sem tettek fel. (Elég volt az, hogy „nyomdász”, „vasas”, „bőrös” stb.) Nagy Istvánt is személyesen hívtuk meg, s nem tudtuk, hogy ő „vezeti” a kommunista küldötteket.

A konferencia záróünnepélye után embrionálisan, pár nap múlva már körvonalazottabban is megalakult 3-4 tagú munkacsoport, amely szerette volna magát hamarosan „Ifjúsági Történelmi Emlékbizottságnak” deklarálni, már tudatosabb kapcsolatokat jelentett. Jómagam ebben részt vettem, a Kör szokásos heti összejövetelein erről beszámoltam (bár ez a kifejezés halvány a valósághoz képest, mert ezt a vonalat a Kör legfontosabb munkájának tartotta).

15.) A Kör, mint fiú-közösség, szinte alakulásától kezdve elhivatottnak érezte magát közéleti szerepre. Nem mint irányító, mert tisztelettel néztünk fel szellemi hegyóriásainkra, hanem keresztényi természetes szolgálat-vállalással, mint szervezők, vagy pontosabban: mint közvetítők a legnagyobbak és az ifjúsági tömegek között.

Ezt az elhivatottság-tudatunkat a konferencia magas színvonalra és a viták közvetlen-őszinte hangja megerősítette. A zárás előtti szombat este 10–11 óráig – a hall is tele volt, de a Veres Péterrel és másokkal az irodában – a további tennivalókról beszélgettünk, Soós Géza meghívása alapján a nyári konferenciát helyezve a középpontba.

Azt persze tudtuk, hogy meghaladtuk az SDG eddigi közéleti ténykedését, de ezt nem tartottuk politikai akciónak (ezalatt napi politikát értve), hanem távolilag értékelendő történelmi szerepnek, szociológiai tettnek.

Nem éreztük munkánkat veszélyesnek sem, hiszen a Vasas székházban részt vettünk azon az ünnepélyen, ahol az ajtóknban csúcsos-sisakos rendőrök álltak, a színpadon pedig pantomimban eljátszották a Horthy-rendszer összeomlását.

A 42 tavaszi-nyári letartóztatások során tudomásul kellett vennünk, hogy a „közelben csapott le a bomba”, de soha sem hangzott el közöttünk olyan gondolat, hogy óvatosabbnak kell lennünk. A rendőri zaklatásokról akkor nem tudtunk.

Soós Géza márciusban hosszasan beszélgetett velem egy, a Vörösmarty-szobor alatt álló padon. Elmondotta, hogy a Szövetséget főnről (?) megintették, az elnökség alaposan megtárgyalta a Kör ügyét. Változatlanul fontosnak tartják munkánkat, de a Kör vezetésére legyen gondunk. Megígérhettem. Először is elv szerint évente választottunk vezetőt, másrészt távol állt tőlünk minden hierarchia, amit formailag is kifejezett az, hogy mindig körben ültünk. A hosszú beszélgetésekben annyira összekovácsolódtunk, hogy csupán kinek-kinek a ráérzésétől függött, hol, mikor képviseli a Kört.

...

Budapest, 1981. december 30.

Dr. Havas Gábor
1137 Újpesti rkp. 7.⁶²

Református Zsinati Levéltár 24. f. k/1. d.

⁶² A levelezést terjedelmi okokból rövidítettük, a teljes szöveg a folyóirat honlapján (www.multunk.hu) hamarosan elérhető lesz.